

ČESKÝ LID 6

ROČNÍK 50 1963 ZALOŽENO 1891

ZÁKLADY HMOTNÉ A DUCHOVNÍ KULTURY ČESKÝCH KOVOZEMĚDĚLSKÝCH OBCÍ V RUMUNSKÉM BANÁTĚ

OLGA SKALNIKOVÁ — VLADIMÍR SCHEUFLER
Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha

Výzkum rumunských Čechů v jižním Banátu pokračoval v roce 1962 v obcích Eibental a Biger (Bîgâr). Tyto osady byly zvoleny proto, že dnešní obyvatelé jsou převážně horníci-kovozemědělci (většinou již ve třetí generaci). Výzkum tedy nabízel srovnání způsobu života a kultury dvou zemědělských obcí (Sf. Elena a Gîrnic), zkoumaných v roce 1961 (viz ČL 49 — 1962, 149 ad.), a dvou kovozemědělských obcí. Rozdílné je i geografické prostředí. Zatímco život ve Sv. Heleně a Gerniku je podmíněn typickou krasovou krajinou (ve Sv. Heleně i blízkostí Dunaje) se všemi průvodními jevy (nedostatkem vody), jsou Eibental a Biger položeny sice rovněž značně vysoko (550—650 m n. m.), ale v krajině s dostatkem pitné i potoční vody, s bohatstvím listnatých (převážně bukových) a ve vyšších polohách smíšených lesů i s dostatkem poměrně dobré orné půdy. Rozdílné jsou jen komunikační možnosti. Eibental je dnes přístupný horskou silnicí z Tisovice (Tisovița) a má od r. 1961 pravidelné autobusové spojení s okresním městem Orșova (Orșova). Dokud místo silnice byla jen polní cesta,¹ bylo pravidelné spojení úzkokolejnou baňskou drahou s Labotinou u Dunaje, odkud bylo možno po silnici (tzv. Széchenyiho silnice) dorazit do Orșovy (po 1. válce i autobusem). Biger je naproti tomu nejodlehlejší českou osadou, do níž vedou jen polní cesty (nejschůdnější z Berzásky — Berzasca při Dunaji (19 km), ač horníci pracující v uhelných dolech v Kozle jezdí lesní drahou do Cabany na říčce Sirině a odtud jdou 4 km pěšky do Bigeru. Spojení obou obcí je možné jen horskými a lesními stezkami. Užívají jich i ti obyvatelé Bigeru, kteří pracují v dolech v Eibentalu (asbest) či v Nové Bani (Baia Nouă), jež je administrativně součástí Eibentalu.

Obě obce byly osídleny spolu s Gernikem, tedy později než Sv. Helena; Eibental měl být podle Urbana založen českými kolonisty z Plzeňska, Kladenska a Příbramska v letech 1826—1828, Biger kolonisty z Klatovska, Plzeňska a nějaké Lhoty na Příbramsku r. 1828.² Proti obyvatelům Sv. Heleny a Gerniku je zejména v Bigeru povědomí o přesnějším místním původu z Čech dosud živé, byť i lidová etymologie leccos zkreslila. Např. Hánové (z Bigeru) »pocházejí z Hanácka, snad tam něco udě-

lali, ale jejich příjmení bylo Postřekovský« (A. Mleziva, horn. důchodce, 59 r.). Názor, že osídlenci odešli do Rumunska proto, že v Čechách »něco udělali«, není v obou obcích ojedinělý (»měli tu být lidi daný na štrof«). U nejstarších obyvatel Eibentalu je dochována tradice, že do eibentálské krajiny přišli nejdříve »honbaři« (= lovci) Urban a Gottwald »na podívanou«, pytláčili tu, a protože se jim tu líbilo, přivábili i »ty druhé«, kteří byli uhlíři (Václav Fíkl, Eibental, nar. 1879).

Život v obou obcích se vyvíjel zřejmě obdobně jako ve Sv. Heleně a Gerniku. Obyvatelé přišli do krajiny téměř pusté, kde byly jen řídké roztroušený salaše a chaty uhlířů. Museli nejdříve vykácet lesy a připravit půdu. Obě osady stály původně jinde, výše a teprve obtížné čerpání vody přinutilo osadníky přestěhovat se do nynějších míst.³ Kulturní život se začal v nepatrné míře rozvíjet teprve od poloviny 19. století, kdy byly zakládány školy, na nichž zpočátku vyučovali dobrovolníci, v Eibentalu bývali vojáci, v Bigeru vzdělanější usedlíci — sedláci. Teprve od počátku 20. století vyučují diplomovaní učitelé, ovšem nikoliv česky. Značný přelom ve způsobu života obyvatel obou obcí způsobil náleze uhlí u Eibentalu a v blízkosti Bigeru v oblasti Kozle — asi v letech sedmdesátých.⁴ Kolem roku 1890 byla založena Nová Baňa, kam přišlo převážně obyvatelstvo maďarské a německé, po roce 1918 i rumunské. V letech 1933—1939 byla těžba zastavena, poté někteří havíři kopali na vlastní pěst a roku 1945 byla těžba opět obnovena. Roku 1929 se počal dolovat v Eibentalu i asbest. Lze tedy říci, že dnešní formy způsobu života a kultury obou obcí vykrystalizovaly asi na rozhraní 19. a 20. století.

Obec Eibental se rozkládá v údolí říčky Tisovice asi v délce 2 km podél silnice Tisovița — Baia Nouă, jednotlivé usedlosti zabíhají i do příčných údolí. Obec lze charakterizovat jako nepravidelný ulicový (údolní) typ bez přirozeného centra. Nová Baňa je typickou hornickou kolonií jednak s vilkovitými domy pro úřednictvo, jednak s řadovými dělnickými domy o několika bytech. Biger má naproti tomu půdorys pravidelný, ulicový v podobě kříže. V průsečíku obou ulic je přirozené i administrativní centrum osady (obchod, »svat«, kostel).

Orientace domů (*stavení, stavínko, kutě*) v Eibentálu je boční i průčelní, v Bigeru převažuje boční. Půdorysem usedlostí se obě osady podstatně liší. V Eibentálu zachovávají domy vesměs původní české tříprostorové dělení, i když funkce a názvy jednotlivých prostorů se změnily. Původní česká síň se změnila v letní a většinou i ve stálou kuchyni, ze světnice se stala »velká sednice« (= parádní světnice pro hosty a slavnostní příležitosti) a z komory »malá sednice« (obytná světnice, kde se i spí). Název komora téměř vymizel. Říkalo se tak někdy »malé sednici«. »Gonky«, běžné v Heleně a Gerniku, jsou jen u tří stavení. Černá kuchyně je v obou obcích neznámá. Otevřené ohniště s »vodevěřeným komínem« (= dřevěným dymníkem) se dochovalo v úplnosti v Eibentálu u Seidlů a zbytky v dalších usedlostech. V Bigeru se nedochovaly ani tyto zbytky.⁵ Rozestavení nábytku v kuchyni je dosti individuální. V pravém rohu proti vchodu je zpravidla »šporhert« nebo »zděnej šporhert«, proti němu stůl se židlemi, event. palanda, po stranách »kostny«, u kamen po zdech rozvěšené kastroly, poklice, cedníky apod. V »sednicích« obvykle v čele jsou dvě postele, před nimi stůl se židlemi, u stěn »almary«, šicí stroj, »veškost«, divan (= pérovaná pohovka), palanda (= jednoduchá dřevěná pohovka na odpočinek i na spaní) apod. V Bigeru naproti tomu jsou běžné dispozice domu i rozestavení nábytku, jaké bylo zachyceno ve Sv. Heleně a v Gerniku. Názvy místností však jsou shodné s Eibentálem. Stylové vybavení domácností v Eibentálu odpovídá vcelku vybavení české vesnice z 20. let tohoto století (dřevěné podlahy, malované stěny s pásem v podstrojí, jednoduchý nábytek secesujících forem, vyšívané dečky, »kuchařky«, ozdobné nádobí tvarů i dekorů z počátku století, barvotisky s náboženskými a vlasteneckými motivy na stěnách, rodinné fotografie). Je ovšem doplněno některými atributy, jež přinesla soudobá vyspělá technika (rozhlas, pračky, šicí stroje apod.). Naproti tomu v Bigeru stylové vybavení domácností — s výjimkou některých kusů, jež přinesla moderní technika (šicí stroje, rozhlas) — odpovídá ještě druhé polovině 19. století. Podlahy jsou většinou hliněné, často pokryté papírovým linoelem, jen v parádních sednicích dřevěné, nábytek jednoduchých forem, jaké byly běžné na české vesnici v druhé polovině 19. století, místy s ohlasy lidového nábytku (vyřezávané židle, stoličky ze samorostů), stěny zbarvené modře, jednoduše bílené nebo i s ornamenty a s pásem v podstrojí, »parádních« kusů, tj. ozdobného nádobí, vyšívaných deček apod. poměrně málo. Podobně jako v Heleně a v Bigeru ukládá se na skříňkách nádobí připravené dceři do výbavy, a pod postel plechové nádobí. Typické jsou tu rohožky na podlaze, pletené ponejvíce dětmi z kukuřičné slámy. Holubička zavěšená nad stolem snad ještě ukazuje na původ obyvatel z jihozápadních Čech. Rovněž z hygienického hlediska je podstatný rozdíl mezi Eibentálem a Bigerem. V Bigeru se také dochovaly některé, v českých zemích již neužívané (alespoň u obytných a důležitějších hospodářských budov) způsoby zavírání — »na vorbičku«

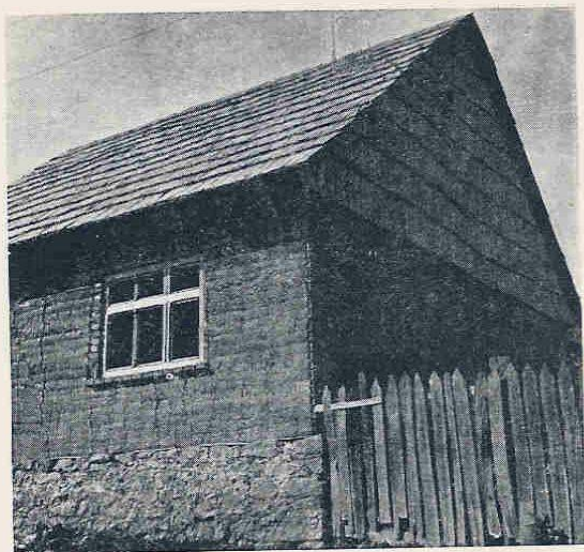
Eibentál. Zadní průčelí roubených hospodářských budov. Foto: O. Skalnfková.

Eibentál. Roubená kovárna (dolní). Foto: V. Scheufler.

Eibentál. Údajně nejstarší obytné stavení v obci, asi z r. 1850, se zachovaným otevřeným ohništěm a dřevěným dymníkem. Foto: V. Scheufler.

Eibentál. Pěchovaná stavba s kamennou podezdívkou.
Foto: O. Skalníková.

(tj. na provázek či jednoduchou dřevěnou petlici). Dřevěné zámky jsou však neznámé.

Na první pohled patrný rozdíl ve vnitřním vybavení eibentálských a bigerských domácností dokazuje vliv převládajícího způsobu hospodaření na celkové uspořádání domácího prostředí. Eibentálští horníci s pravidelnými výdělky z práce v dolech si ponechávají pouze malou výměru polí, aby byli samozásobitelé v hlavních potravinách. Práce na těchto pozemcích nevyčerpá ženu natolik, aby si nenašla čas na úpravu své domácnosti, do které si postupně pořizuje zařízení městského typu. Výzdoba, či spíše přezdobenost různými doplňky má být výrazem poměštitelství interiéru. Zlepšení vybavenosti domácností umožňuje i poměrná přístupnost Eibentálu (měřeno podmínkami této oblasti Banátu).

Naproti tomu v Bigeru, kde jsou obdobné, možná i lepší hospodářské poměry obyvatel, jsou především dva faktory, které růst domácí vybavenosti

Eibentál. Ojedinelý typ patrového domu s pavlácovou.
Foto: O. Skalníková.

brzdí. Jednak je to odlehlost obce, kam se rozměrnější a těžší kusy domácího zařízení neobyčejně obtížně dopravují, jednak to, že odchod mužů za prací na celý týden přesune tíži práce na poli i v domácnosti výlučně na ženu, vyčerpá ji do té míry, že ztrácí zájem i možnost věnovat se zlepšování domácího prostředí. Proto má Biger někde i nižší úroveň vnitřní vybavenosti než ryze zemědělské obce, Sv. Helena a Gerník.

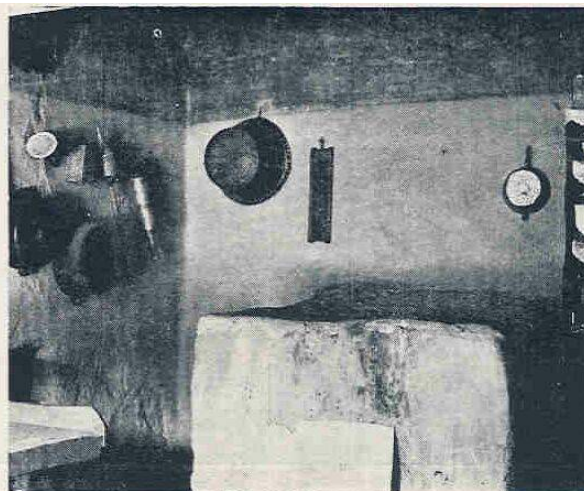
Původní stavení v obou vesnicích byla roubená,⁶ ale zřejmě brzy se počala stavět všude stavení zděná. V Bigeru jsou starší zděné domy většinou kamenné, novější z nepálených cihel a pěchované. V Eibentálu se staví převážně z kamene (druh živce), méně z cihel. Roubené obytné stavení je dnes výjimkou.⁷ Stavení jsou vesměs přízemní, bez polopatra, běžného ve Sv. Heleně a v Gerníku. U každého stavení je *špaiz*, *sklep* a *hůra* (= púda). Jako vazba krovů je všude běžná stolice, u některých menších hospodářských budov se vyskytuje vazba »na kobylu«. Krytinou jsou zpravidla tašky či plech, které téměř vytlačily tradiční šindel, jenž je jako krytina dochován více v Bigeru. Byla to nejen lepší možnost dopravy, ale i proto, že vhodných stromů na šindel je v okolí obou vsí stále méně. Podle tradice byly domky prvních usadlíků kryty mechem a kapradím, prý proto, že neuměli vyrábět šindel.⁸ Jako dřevěné spoje rozeznávají usadlíci spoje »německé« (tj. »na rybinu«) a »rumunské« (tj. prosté přeplátování). Rozdílná je barevnost stavení v obou obcích. Stavení v Eibentálu nejsou barevně výrazná, zpravidla jsou jednobarevná (bělošedá či modrá) s výraznější podezdívkou. Zdůraznění ostění, říms, rohů apod. je celkem řídké. Dělnická kolonie v Nové Bani se nijak nevymyká barevně z nevýrazné šedi jiných kapitalistických dělnických kolonií v Evropě. Naproti tomu bigerské usedlosti jsou omítnuty výrazně barevnou omítkou, mají i barevně zdůrazňovaná ostění, římsy atd. a vůbec jejich vnější úpravnost ostře kontrastuje s vnitřním vybavením.

Vzhledem ke kovozemědělskému způsobu hospodaření nejsou hospodářské budovy zpravidla ani četné ani velké. Jsou většinou roubené z kulatin, někdy hrubě přitesaných, někdy i ohozených na hrubo, umístěny buď na společné ose s obytným stavením nebo na lomené ose.⁹ Dvorky jsou vždy dosti rozsáhlé. Pro Eibentál jsou typické chlebové pčky, umístěné na *hausplace* (= záhumenní) či na dvorku nebo na zahradě obdélníkovitého, čtvercového nebo oválného půdorysu.¹⁰ I v dělnické kolonii v Nové Bani je podobná pec, jedna pro celou kolonii. V Bigeru začíná být zvykem chléb kupovat. Pokud se používá pece, je umístěna v síni. V Eibentálu i v Bigeru (tam však méně) je u každého obytného stavení alespoň jeden mohutný révový keř, jenž stíní, přináší užitek i zkrášluje obytné prostředí. V Eibentálu je u každého domu zahrádka, v níž se pěstují *brambory*, *zelí*, *kukuřice*, *paradájsky* (= rajská jablka), *papriky*, *cibule*, *česnek*, *fazole*, *vokurky*, *patržel*, *mrkev*, *celer*, *paškrnát* (= pastináček), *kel* (= kapusta), *hrách*, *keleráb* (= kedluben) a *turek*.¹¹ Zahrádky v Bigeru jsou daleko méně obdělávány a pro stravu obyvatel mají

mnohem menší význam. Tu situace odpovídá stavu ve Sv. Heleně a Gerniku. Z ovocných stromů, ošetřovaných celkem málo, mají větší význam jen *švestky, slivy, třešně* a *orechy*. Stromy rodí prý jednou za 4–6 let. Zdá se, že na zahrádkaření má vliv rozdílný původ obyvatel z různých oblastí Čech, kde počátkem 19. stol. buď zahrádkářství bylo (střed. Čechy) či nebylo na výši (jihozáp. Čechy). Bez významu není ani to, že ženy v Eibentalu mají více času na obdělávání domácí zahrádky než hospodyně v Bigeru. Zahrady, dvory a stavení jsou ohrazeny plotem. Rudimentární typy plotů, jaké jsou běžné ve Sv. Heleně a Gerniku (trněné, kamenné hráze a ploty pletené) však jsou v obou obcích výjimkou. Běžné jsou ploty *tyčkové* a *plonkové* (= lačkové), většinou ze štípaného dřeva (*štachetli*).

Zemědělské hospodaření je sice poměrně na výši, nemá ovšem zdaleka ten význam jako v ryze zemědělských obcích — ve Sv. Heleně a v Gerniku. Obstarávají je hlavně ženy, odrostlejší děti a důchodci. Muži se mu mohou věnovat jen o dovolených a o svátcích. Katastr obou obcí je velmi rozsáhlý, takže cesta na vzdálenější pole trvá 3 hodiny i déle. Způsob hospodaření vykazuje některé starší rysy, jaké v Čechách vymizely průběhem 19. století a jaké jsme nenalezli ani ve Sv. Heleně, ani v Gerniku. Dosud je zvykem nechávat některá pole 1 až 2 roky ležet *«ladem»*; nazývají se *přiloh*. Je to také důkaz původu obyvatel ze západních Čech. V Eibentalu se užívá k tahu a k orbě dobytka (vůl a kráva), v Bigeru více koní; obvyklá je domluva dvou hospodářů vlastnicích po jedné krávi;¹² Postup zemědělských prací a způsobu orby jsou celkem běžné.¹³ Orbné nářadí nevykazuje rudimentárních či místních forem.¹⁴ Pěstuje se pšenice, žito, oves, ječmen a hrabory. Obilí se žne *hrabici* (v Bigeru), místy ještě *srpem*; někteří informátoři pamatují zubaté srpy. Posečené obilí se staví do mandelů po 15 snopech, mandel se přikrývá roštím nebo senem proti dešti a větru a vyláčená sláma se staví do stohu. Mlátí se ručně cepy běžného tvaru i vázání. K dopravě se užívá dvouosých vozů zvaných *taliga* (*talížka*) nebo jednoosých kár. Dobytek pasou děti společně na *hutvajdách* (= pastvinách), oddělených od polí trněnými ploty. Po 1. válce se začalo i s přidruženým chovem ovcí; dříve pěstovali ovce jen Valaši (tj. Rumuni), od nichž se kupovala vlna a ovčí sýr (*brynza*; kravský sýr se nazývá všude *sejra*). Salašení je však mezi českým obyvatelstvem neznámo. Zemědělské hospodaření doplňuje chov drobného domácího zvířectva. Vzhledem ke kovozezemědělskému charakteru obou obcí, kde dnes samostatně hospodařící zemědělci téměř nejsou (v Eibentalu bývali jen tři, tj. necelé 1 % všech rodin v osadě!), nebyla tu založena zemědělská družstva jako ve Sv. Heleně a v Gerniku.

Typickou součástí obou vesnic, právě tak jako je tomu ve Sv. Heleně a v Gerniku, jsou malé vodní mlýnky, zvané v Eibentalu *vodenice* (tedy stejně jako v Heleně a v Gerniku), v Bigeru prostě jen *mlýnky* (vodenice je prý srbský termín). Jejich zařízení je stejné jako v Heleně či v Gerniku, byť i názvy jednotlivých součástí jsou v lecčems odliš-

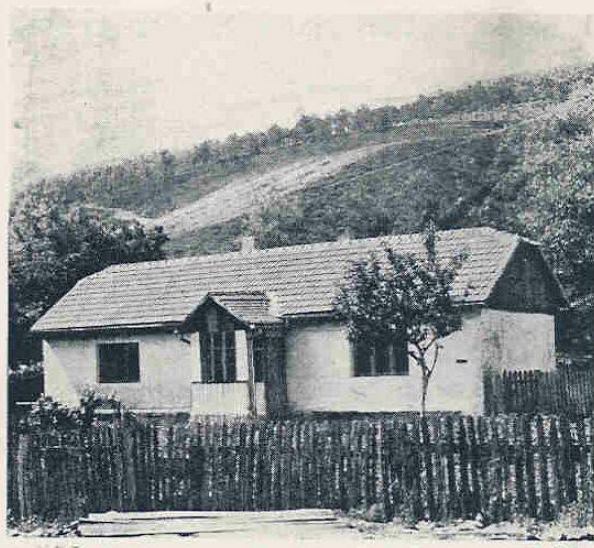

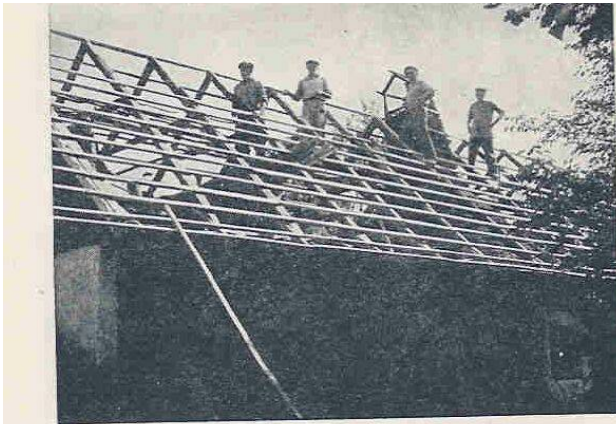
Eibental. Kuchyně s otevřeným ohništěm.
Foto: V. Scheufler.

né. V Eibentalu se však na vodenicích jen šrotuje, resp. mele kukuřičná mouka, zatímco obilí se dává do mlýnů, které tu byly dva, dnes však mele jen jeden. Ve mlýně mele sám mlynář; mleč nepomáhá, jen doveze a odveze. Je to proti českým zvyklostem podstatný rozdíl. Vodenice tu nemají jmen.

Ve stravě se v obou obcích obráží jejich ekonomický charakter. Na rozdíl od Sv. Heleny a Gerniku, kde strava vycházela z vlastních zdrojů zemědělského hospodářství a odpovídala sezónnosti jednotlivých plodin i pracovnímu zasazení lidí, využívá se ve stravě v Eibentalu a Bigeru zčásti i kupovaných potravin a liší se i skladba lidové stravy. Vzhledem k rozdílu v domácím režimu v obou obcích (stravování celé rodiny pohromadě v Eibentalu a rodiny po většinu roku rozdělené v Bigeru) musíme sledovat tuto otázku v některých projevech v obou obcích zvlášť.

Eibental. Typ nově postaveného obytného stavení pro kovozezemědělce. Foto: V. Scheufler.

Biger. Stavba krovu («na kobylu») a vyplétání dřevěného dýmníku na obytném stavení. Foto: O. Skalníková.

Vzhledem k tomu, že převážná většina mužského obyvatelstva obou obcí je zaměstnána těžkou prací v hornictví, převládají ve stravě masitá jídla nad moučnými a bramborovými. Maso, tzn. především vepře a drůbež, produkuje jednak ve svých hospodářstvích, jednak dokupují v závodním konzumu (horníci jsou přednostně zásobováni) v Eibentálu a v Kozle, nebo od pěstitelů (Čechů i Rumunů) nakupují porážkového vepře, tzv. «hotové prase». Hovězí maso, dříve málo užívané, se připravuje výlučně vařením, vepřové a drůbeží se vaří, peče, rozemílá na sekanou nebo do sarmy. K pečenému masu se podává zelí nebo v létě hlávkový salát s kyselou smetanou, ostrý křen, nebo tzv. «gemüse», dušený hrášek s drobně krájenou petrželovou natí. K vařenému masu se nejčastěji připravuje rajská «paradajzová» omáčka. Slepíčí maso se vaří a husí se buď peče a předkládá se zelím, nebo se vaří tzv. zdrůbek s rýží. Vývar z hovězího nebo slepičího masa je také nejoblíbenější polévkou, zavářenou «krupicovými knedlíky» — noky, připravenými z krupice, žloutků a ušlehaného bílkového sněhu.

Vepřové maso se konzervuje stejně jako ve Sv. Heleně a Gerniku. V Bigeru se větší množství udí, protože uzené maso i špek jsou hlavní potravinou, kterou si s sebou berou horníci odcházející na tý-

Průčelí hornické kolonie zv. «české» v Nové Bani. Foto: O. Skalníková.

den z domu. (K tomu sýr, smetanu a vajíčka.) Občas se dostane do lidového jídelníčku i zvěřina, podle toho, kolik zbude po splnění státní dodávky. Jde především o srnčí, protože koroptve se chrání. Naopak černá zvěř, jako škodná, zůstává mysliveckému družstvu.

Ke všem masitým jídlům se zpravidla jí chléb. Chléb si pečou v Eibentálu i v kolonii v Nové Bani hospodyně samy, v Bigeru se užívá, zvl. v době špičkových polních prací, chléb kupovaný. Chléb se peče nejen z mouky semleté ve mlýně a na vodních mlýncích, ale i z mouky kupované v konzumu.

Moučná a bramborová jídla nejsou v Eibentálu v takové oblibě jako ve Sv. Heleně a v Gerniku. Někdy se dělají k masu knedlíky, buď kynuté nebo tzv. «chlebové», s osmaženými kostičkami chleba míchanými do těsta, nebo knedlíky bramborové. Jako sladké pečivo se pečou jen kulaté koláče s mákem a s povídky, plněné buchtý zvané buchtíčky, na rozdíl od buchtý, což je závin z kynutého těsta plněný ořechy (údolí Eibentálu je bohaté na ořechové stromy) nebo mákem. Naopak v Bigeru, kde se přes týden stravuje doma pouze žena s dětmi, je větší výběr moučných i bramborových jídel. Vedle těch, která jsou známá již v jídelníčku ve Sv. Heleně a Gerniku, jsou to tzv. «šupnudle», špalíčky z bramborového těsta, vařené a sypané tvarohem, mákem nebo upraženou krupicí s cukrem, tzv. «štereoc», škrubánky s kukuřičnou moukou (podávané k masu) i «toč» ze syrových brambor. Ji se i kukuřičná mamaliga zvaná «koleš». Kulatým koláčům říkají «vrchní», vázaným šátečkům «vnitřní».

Sváteční nebo obřadní jídla v pravém slova smyslu neexistují. Tím, že maso je i v týdnu častým pokrmem, nestává se z něho nějaká výjimečnost. Jeho úprava je však důležitá zvl. v Bigeru, kde nedělní oběd je pro muže jediným kompletním jídlem po týdnu provizoria na ubytovně. Důležitou součástí nedělního jídla je pečivo. Určitým vybočením z pravidelného jídelníčku jsou, tak jako i ve Sv. Heleně a Gerniku, vánoční a velikonoční svátky a některé rodinné slavnosti, zvl. svatby, opět spíše větší hojností než speciálními formami jídel.

Ke kořenění jídel se vedle kupovaného kořene s oblibou užívá petrželové natí a kopru. Zpestřením jídelníčku jsou jídla připravovaná z hub, bezinkových kosmatic apod.

Jako nápoj se užívá voda, v obou obcích je dostatek chutné, pramenité vody, z lihových nápojů hodně piva i cujky. Vedle pravého čaje se hlavně v zimě a pro děti vaří různé čaje ze sušených bylin.

V zařizení kuchyně ani ve vnitřním vybavení není nic odlišného oproti druhým obcím. Malý pracovní stůlek se nazývá «stoček», lavice s opěradlem «dlouhá lavice». Neobvyklé jsou pouze některé názvy: kantárek — mincíř, ampr — kbelík na vodu, kanta — konev na sádlo (na 35 l).

Jako na každé vesnici je i v Eibentálu a v Bigeru běžná řada doplňkových výrob, provozovaných podomácku v každé rodině. Nejvíce možností poskytuje dřevo, které tu je také nejužívanějším materiálem. V každém stavení je dědek (v Bigeru děrek) nebo stolice (dvojitý dědek), na nichž se opraco-

vávají násady pro hrábě, kosy a srpy, zhotovuje drobné domácí nářadí (škopiky, štandlíky, másnice, kvidlačky, síta atd.), vyrábí šindel apod. V Bigeru jsme viděli i ruční štípání šindele, jaké v českých zemích již vymizelo. Byly to převážně práce mužské. Ženy sprádaají na kolovratech vlnu (domácké tkalcovství je však neznámo!), šijí, pletou, háčkují (»štrikuji«), v poslední době i na ručních »štrikmašinách«. Při stavbě domu, kterou vede mistr zedník či tesař, pomáhá celá rodina i sousedé, právě tak i při svážení materiálu. Kolektivní pálení vápna ve vápenkách, jaké známe v Gerniku, tu pochopitelně není (v okolí nejsou vhodné suroviny); vápno dovážejí rumunští vápeníci a kupuje se na putny. Je to způsob, jaký byl v Čechách běžný až do 1. války. V zimě chodí muži kácet do lesa dříví, zpravidla ve větších partách. Pro domácí potřebu si zakupují »bon« na dříví za 55 lei, za které si mohou nadělat vůz dříví z »oštemplovaného« (ze soušek). Dříve, při větších zástavech dobytka, se choďovalo na listí na podestýlku.

Smolaření a zpracovávání smůly zaniklo za druhé světové války, dosud však v okolí Eibentálu jsou po lesích velké litinové kotle na vaření smůly. Pálení dřevěného uhlí v lesích bylo mezi českými obyvateli neznámo. Důležitou součástí doplňkových výrob byla práce v lese při kácení a zpracování dřeva a občas i při mýcení k přípravě nové orné půdy (Biger). Postup mýcení však nezachovává ony rudimentární prvky, jaké jsou místy dosud obvyklé u rumunských starousedlíků. Les se totiž vykácí (vykácené místo se nazývá »oušlok«), pařezy se dobývají, jen drobné větve, kůra apod. se spalují. Zbývá popel se pak zaorává, čemuž se říká »pucovat«. Kácení a svážení stromů nevykazuje místních technik a zvyklostí. Provozovalo se v zimě, zpravidla ve dvojicích jako v českých zemích, a svázelo se saněmi, vlekem, na povozech apod. podle místních a povětrnostních podmínek. Při hlubokém sněhu se užívalo sněžnic (*urzoby* — lukovitého tvaru, propletené řemeny). Je jistě zajímavé, že lyže až do nedávné doby tu byly úplně neznámy, ač by byly v zimě v místních podmínkách velmi užitečným a ekonomickým dopravním prostředkem.

Určitý hospodářský význam má sběr lesních plodů prováděný převážně dětmi (houby, jahody, maliny, medvědice-ostružiny), lov a rybářství. Vedle zákonem povolených lovných a rybářských technik (odstřel, chytání do pastí resp. lov na udici a čeremem) jsou známy i různé, v Evropě ovšem obecně známé a rozšířené pytlácké praktiky (např. nabodávání ryb na ostrve a rybaření za noci při světle lamp, chytání ptactva na lep, do sítí, upravené pušky »pytlačky« aj.). Honitbu a péči o zvěř převzal v posledních letech myslivecký spolek, který odvádí z úlovku předepsané dodávky. Zbytek úlovku se dělí mezi účastníky honu.

Složitější rudodělné práce prováděli řemeslníci. Obě obce, podobně jako Sv. Helena a Gernik, vzhledem k nižší hospodářské a kulturní úrovni rumunského zázemí, musely být až do nedávné doby hospodářsky soběstačnými jednotkami. Proto i v nich počet řemeslných živností byl proti českým poměrům vysoký. Pohyboval se mezi 15—20 výrobními

Hornická kolonie na Nové Bani zv. »česká«. Pohled do dvora. Foto: O. Skalníková.

živnostmi. Byli tu 1—2 kováři (v Eibentálu je však již ve třetí generaci cikánský kovář z Berzásky), nejméně 2 truhláři (nábytek do Bigeru zhotovuje truhlář v Heleně a v Oršové), 2 krejčí, kolář, bednář, zámečnick, tesaři, zedníci, špengler (= klem-pf), v Eibentálu 2 mlynáři (1 mlyn byl spojen s pilou) a 1—2 řezníci. Podobně jako ve Sv. Heleně a Gerniku nebyla tu úzká řemeslná specializace. Na rozdíl od oněch obou obcí však většina řemeslníků byla a je horníky a své řemeslo provozují jen po práci, o nedělích a o dovolených. Z význačnějších řemesel jedině hrnčířství tu nebylo ani není zastoupeno; nádobí sem vozí hlavně cikánští překupníci od Turnu Severinu na »šátrách« (lehké vozíky s korbou). O řemeslnické terminologii a technickém vybavení lze říci totéž, co bylo řečeno o terminologii a úrovni řemeslníků ve Sv. Heleně a v Gerniku.¹⁵ Učedníci se zpravidla učili v místě, zřídka v jiné osadě (Berzásce či v Oršové), protože řemeslo bylo převážně dědičné. Poměrně dobré komunikační podmínky v Eibentále a nesporně i vyšší životní úroveň než v jiných českých vesnicích v Rumunsku způsobily, že tu bylo 4—5 obchodů a nejméně 3 hostince. Nicméně je zajímavé, že podle tradice byl hostinec ještě ve starém Eibentálu,

Eibentál. Hospodářská budova spojující junkel kůlny, chlévu a stodoly. V popředí plot ze štípaného dřeva. Foto: V. Scheufler.

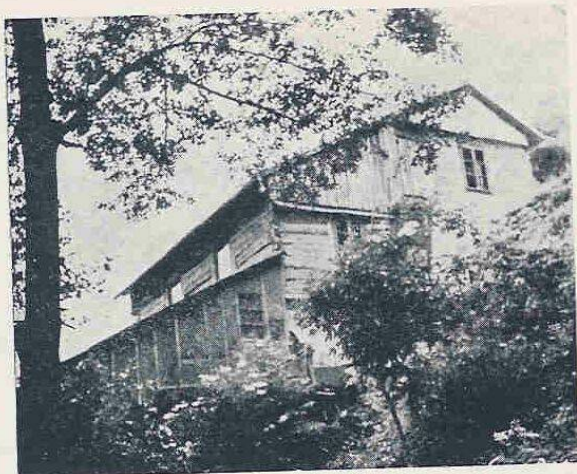

Nová Baňa. Sázení chleba do peci. Foto: O. Skalníková.

před přesídlením celé osady do výhodnější polohy,¹⁶ což nebylo u žádné z českých osad v Banátě.

Hornictví, které je dnes zaměstnáním většiny mužského obyvatelstva Eibentálu i Bigeru, nemělo ve svém vývoji specifických forem. Vyvíjelo se stejně jako v jiných uhelných malodolech střední a jihovýchodní Evropy. Čeští kolonisté, ač původně horníci nebyli, se velmi rychle zapracovali pod vedením několika dozorců a kopáčů, které podnikatelé povolali, aby zde zavedli dolování. Přenesli sem i způsoby jinde obvyklé, pracovní hierarchii, pracovní metody i způsob sdružování v bratrstvu. Pracovní podmínky až do převzetí dolů státem byly značně primitivní, nyní se vnitřní vybavení dolů modernizuje, zavádí se strojní práce, elektrické kahaný nahradily důlní lampy. Na šachtách jsou koupelny a výdělky havířů odpovídají jejich těžké práci. Čeští horníci tvoří doposud základní kádr důlních zaměstnanců, který vzrůstá příchodem nových horníků — Rumunů. Už pouze staří horníci udržují vzpomínky na nejstarší období dolování i různé historicky obvyklé v hornickém prostředí. Oni také udržují starý hornický pozdrav Zdař bůh, který nyní nahrazuje rumunský pozdrav Norok (nazdar).

Eibentál. Mlýn na Tisovci. Foto: O. Skalníková.

Patřili-li ve Sv. Heleně a Gerniku k nejvýraznějším přežitkům české lidové kultury oblek, není to tak v Eibentálu. Zde je zcela vítězí u mužů i žen městské oblečení, u starší generace opožděnějšího módního střihu. Na lidový oblek, »český kroj«, se nepamatuje ani střední generace. Jen nejstarší vzpomínají, že ženy nosily sukni a kabát, vzadu bez špice, zástěru a šátek. Ani u nejstarších obyvatel jsme však nenašli toto oblečení. U žen starších a nejstarších zůstalo zvykem nošení zástěry — pasovky a šátku, a to i v neděli. Mládež se obléká podle módy okresního města. Naproti tomu v odlehlejší Bigeru jsme mohli zachytit tradiční *voblek* — *voblečení* i jeho současné varianty. Chodit v Bigeru po starodávném znamená oblékat sukni a kabát. Sukně do pasu nabraná (dříve z 2,5 m, nyní ze 2 m délky ani ne do poloviny lýtek), kabát (blůza) rovný, v pase na tkaničku stažený, podkasaný, zdobený zpredu i vzadu sámkou. Sukně i kabát se šijí zpravidla z jednoho vzorku (oblíbené kostičky, kytičky). Dnes je obvyklé vybavení 20—40 páry oblečení. Pro různé příležitosti se obléká určité oblečení. Např. na *koledové* (velikonoční) svátky šaty *štofové* (z vlněné látky), *kockovaté*, na svatodušní svátky bělavé šaty, červené zástěry, červené šátky, na pouti světle červené. Mladé dívky opouštějí oblečení po starodávnou a nahrazují je novou variantou — vlněnou sukni a bluzkou. Např. o pouti oblékají děvčata modré skládané sukně a bílé halenky, stejně tak, jdou-li jako družičky na svatbu, na Bílou sobotu *kařové* (hnědé) skládané sukně a *růzové* (růžové) blůzky. Chodí vždy prostovlasé, se spletenými vlasy s pentlemi. Podobně v sukénkách a halenkách chodí ve svátek i malá děvčátka. Ve všední den ve dvoudílných šatech a zástěrcce.

Zimní oblečení — barchetové kabátky, vlněné šátky a rumunské kožichy — zůstávají podobně jako ve Sv. Heleně a Gerniku, nosí se však i dlouhé městské kabáty, zvláště na cesty.

Ukládání šatstva je stejné, jak jsme je poznali v Heleně a Gerniku.

Muži nosí výhradně městské oblečení, tzv. rumunské kabáty jen v zimě na všedno. Do práce oblékají modráky, cajkové obleky a na cestu do práce starší obnošené obleky. Spodní převlek — tmavší košile a bílé spodky — nosí za týden domů vyprat.

Zajímavé je, že oblečení k různým obřadům (svatbě, pohřbu) přechází od starodávného k novějšímu. Na svatbě jen nevěsta je oblečena po starodávnou, s bílým věncem na hlavě, družičky i ženy-svatebčanky si oblékají bílé halenky a tmavé sukně. I družičky na pohřeb chodí v bílých blůzkách a modrých sukničkách. Ženich i mužští účastníci svatby jsou v černých šatech, ženich má na klopi připevněné dvě stuhy, které má přehozeny přes rameno.

Podobně jako Sv. Helena a Gernik zůstávaly i Eibentál a Biger uzavřeny cizímu etniku. Sňatky se uzavíraly mezi mladými lidmi v obci, pouze občas se do obce přivádala Češka z jiné české vesnice Banátu. V Eibentálu žijí pouze tři rumunské rodiny (představitelů státní správy), ostatní rumunští úředníci dojíždějí. První smíšené sňatky jsou v nejmladší generaci, teprve v posledních třech letech,

a to v kolonii v Nové Bani. V Eibentále je rumunská škola s rumunským učitelem německého původu, který má velmi kladný vztah k české kultuře, v Bigeru je česká učitelka. Děti i jejich rodiče jsou bilingvisté, s velmi dobrou znalostí mluvené češtiny, rumunsky mluví pouze s Rumuny.

Příbuzenské vztahy v obou obcích jsou pochopitelně velmi rozvětvené, nejsou výjimkou i sňatky mezi prvními bratřenci. Nejrozšířenějším pojmenováním je v obcích *teto*, *střežčku*, s tím rozdílem, že pokrevně příbuznému se říká křestním jménem — teta Anna, cizí se oslovují příjmením — teta Hlaváčková. Vyká se i v nejbližší rodině.

V rodinném životě se na rozdíl od Sv. Heleny a Gerniku více uplatňuje vliv ženy. Zvláště patrné je to v Bigeru, kde přes týden zůstává většina žen sama s dětmi, s odpovědností za domácnost, hospodářství, výchovu dětí. Celotýdenní nepřítomnost muže se promítá do vzájemných vztahů manželů i dětí k otci. (Nejstarší syn přejímá brzy odpovědnost za mužské záležitosti hospodářství.) Má vliv i na sexuální život manželů (dříve vysoký počet porodů, nyní potratů) i na určitou názorovou volnost žen v sexuálních otázkách.

Obě obce jsou katolické se silným náboženským cítěním. V Eibentále jsou pravidelné bohoslužby, do Bigeru farář občas dojíždí. Obvyklé pobožnosti vykonává kostelník. Morálka však není určována církví a zákony, ale normována sousedským kolektivem. Nejlépe je to viditelné při sňatku, kdy je rozhodující uzavření sňatku před obcí, nikoliv před církevním a státním představitelem. V Bigeru byl např. pro obec právoplatně uzavřen sňatek 15leté dívky, kterou odmítl oddat farář i představitel lidosprávy, neboť zákon povoluje sňatky až 18letých. Svatba se konala v kostele se všemi obřady, které provedl kostelník, doma pak s celým zvykoslovným ritem. Pro obec žena i muž jsou pravoplatnými manželi, jejich děti manželskými dětmi. Od svatby odlišují *vodňavky*, tj. uzavření sňatku před farářem a na svatou (národním výboru).

Svatba má v obou obcích své osobité rysy. V Eibentále to je zavazování cesty svatebčanům na cestě z kostela řetězem nebo provazem. Zavazují ženské, které jdou svatebčanům vsíříc s nářadím od pece. Vyplatit se musí správnou odpovědí na otázku, co znamená nevěsta v *kuti* (v domě) a jaké jsou povinnosti ženicha. Když správně nevěsta odpoví, že »do nynějška byla děvčetem, nýčko musí být hospodyně a po čase dobrá matka«, a ženich, že »z něho musí být dobrý domovní otec, který hledí ve svornosti do smrti manželku živit a být příkladem druhým«, propustí je. Při chybné odpovědi se musí vyplatit. Peníze dají ženské nevěstě. Podobně se vyžaduje správná odpověď před zavěsnými dveřmi do stavení. Svatbu vede někdo ze starších výřečných příbuzných.

V Bigeru se tento družba nazývá *poklampač* a chodí už zvat s nevěstou a ženichem na svatbu. Provází je harmonikář. Svatba začíná v poledne vystěžením, načež *poklampač* s mláďenci jde pro ženicha a s ním k nevěstě. Nevěsta už je od družiček oblečená. Mláďenci se připojí k družičkám a čekají, až rodiče dají snoubencům před odchodem do

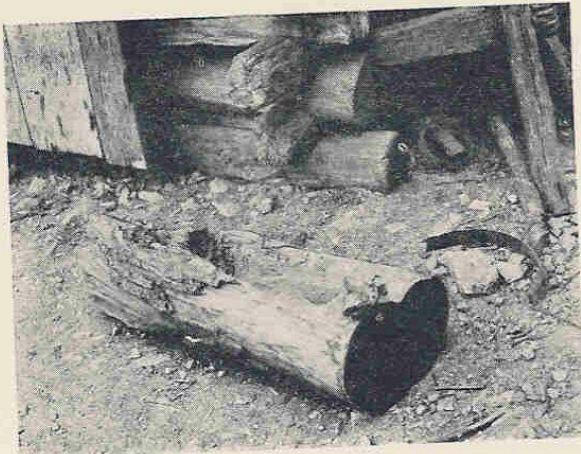
Eibentál. Vymetání chlebové pecl. Foto: O. Skalníková.

kostela požehnání. Při požehnání stojí za ženichem a nevěstou jejich kmotři. Nejstarší mládenec vede nevěstu do kostela, poslední jde nejstarší družička se ženichem. Poklampač vede svatbu. Z kostela jde svatba na »svat« a pak do domu nevěsty. Tam se jí, pije a tancuje a nevěsta se ženichem jde po vsi s vínem zvat sousedy. Spěchají, aby pozvali celou ves. Večeře je u nevěsty. (Slepičí polévka, masa, omáčky, pečené maso a saláty, nádivka.) O půlnoci se vystrojí svatební stromček, ozdobí se jablky a cukrovím; ženich musí vše setřást, aby se manželství podařilo. Vybírá se na kuchařky a provádějí jiné žerty. Svatebčané dostanou při odchodu výsluhu (koláče a maso).

Ráno při stěhování výbavy nevěsty se zatahuje; tento zvyk provádějí převlečené ženské a žádají o »rechty« na převážení z ulice do ulice. Na voze jsou složené skříně a postele, mezi tím svázané peřiny v poslamce, nádoby a drobné zařízení, pocházející většinou ze svatebních darů, a šatstvo.

Eibentál. Roubená vozeň na Tisovci. Foto: V. Scheufler.

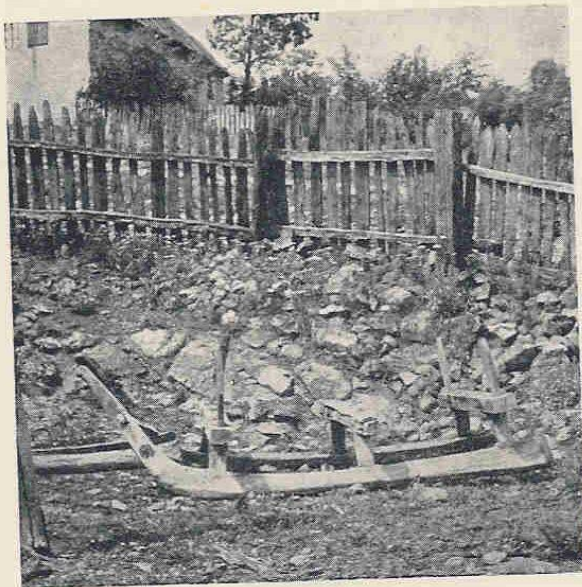

Bíger. Formy jednoduchého překlátování roubených staveb. Vpředu dlabané korytko. Foto: V. Karbusický.

K výbavě patří 1–2 postele, peřiny, skříň, kuchyňská kredenc, příp. šicí stroj, dvoje až troje povlečení na cichy (*štrájatý* nebo *tabulatý* – kostkovaný kanafas), prostěradla, ručníky. K šatům, které si dívka nastrádala, přidá matka ještě několikery nové. Peníze jen ty, co se vyberou o svatbě. V Bígeru zpravidla dostává nevěsta krávu. Žení-li se chlapec mimo dům, dostane postel, šatstvo, případ. kus dobytka. Polnosti se nedávají věnem, dědí se až po smrti otce. Ten, kdo zůstane *»na kuti«*, v chalupě, vyplatí ostatní. Rozsah vybavení závisí sice od majetnosti rodičů, je však normován zvyklostí v obci. Při dnešních dobrých výdělcích se podstatně zvýšila bohatost výbav.

Sousedské vztahy se upevňují nejen účastí vesnického kolektivu na významných rodinných událostech, zvláště na svatbách a pohřbech, ale i společnou účastí na některých zvycích a slavnostech v průběhu roku. Byl to jednak masopust, kdy se

Bíger. Dřevěné sáně. Foto: V. Scheufler.

hlavně mládež scházela na bály a divadlo a zakončovala jej na masopustní úterý ještě před třemi léty průvodem maškar a tancem od neděle do úterka do púlnoci, dále pak v Eibentálu máje o svatodušních svátcích, v obou obcích dožínky, pouf a posvěcení. Eibentálská slavnost zavádění pod máj má už svůj ustálený ritus. Na svatodušní neděli nebo pondělí odpoledne vystrojí děvčata v rohu hostince máj, břízu ozdobí květy a papírovými pentlemi, které také rozvěsí po celém sále. Podle vyprávění se dříve máj strojil před domem dívky nejstaršího mládence. Nejstarší mládenec přenesl pak máj do hospody, kdy se odbyvala vlastní slavnost.

K zavádění pod máj se připraví nejstarší mládenec, nachystá vína do džbánu a opatří hudbu. Slavností se účastní celá obec, zvláště mládež. Odpoledne přijdou i malé dívky, starší ženy a babičky i s nemluvnaty se usadí na lavicích kolem sálu. Zavádění vede starší výřečný muž, který zná dobře celou obec. Zahájí slavnost tím, že vyzve jako první šenkýřku, paní domu, kde se tančí:

Málo, málo, maloučko,
ať se stane malé pomlčeníčko,
ať promluví s paní šenkýřkou slovíčko,
slovíčko nebo dvě,
to nebude trvat na dlouze.
Když jsme tuto zelenou máj chtěli mít,
museli jsme přes hory, doly jít
a po vrchách lézt.
Silný [jeden mládenec] si chudák polámal v břiše
všechny kosti.
Prosim vás, paní šenkýřko, snad byste nebyla taková,
abyste nám zlatku, stovku, tisícovku nedala.
To by byla pohana mezi všema eibentálskýma šenkýřkami.
Vivat, vivat!

Mládenec přistoupí k šenkýřce, zavede ji pod máj, připijí si. Šenkýřka položí na stolec bankovku. Mládenec ji vezme k tanci.

Obřad se znovu opakuje s nejstarší družičkou, pak postupně s dalšími dívkami až k malým školáčkám. Veršovaná průpověď se obměňuje v oslovení:

ať můžu s nejstarší družičkou promluvit slovíčko,
ať můžu s touhle mladou dívkou, s mojí sestenicí,
abych mohl tuhle s Baruškou, s touhle panenkou,
s mojí křtěnkou, s jedinou dcerou Pospíšilovic,
s touhle mladoučkou, s neteří z Oršavy atd.
promluvit slovíčko.

Druhá variace je ve verších:

museli jsme přes hory, doly jít, kde... improvizuje se podle toho, s kým hovoří:
museli jsme přes vaši Krušalici [jméno tratě] lézt,
Venca chudák si polámal s motorkou všechny kosti —
museli jsme po vašich šestijochách (také jméno tratě) jít —
po vašim zadním poli jít
po Urbanovic lochu lézt —
přes náš přídomek jít apod. —

Další pak v závěru:

Snad byste nebyla taková, abyste nám stovkou po hlavě nedala, abys tátovo púlpensí nám nedala, abys tohoto menšího volíka nám nedala, abys nám tu jalovici s ulomeným robem na to nedala, abys tátův jeden plat na to nedala,
to by byla pohana mezi všema eibentálskýma pannama, mladýma ženama.

Slovní improvizace se přizpůsobuje podle toho, s kým mluví. Ostatní živě reagují na zvlášť trefné průpovědi.

Dívka či žena, která byla uvedena pod máj, může pak už při dalších tancích tančit. Každá nová přichází i k večernímu tanci se musí nechat zavést. Vybrané peníze kryjí výdaje na hudbu a pití.

Tancem pod májí končí v Eibentálu jarní taneční zábavy, v Bigeru poutí. Další tanec je až o dožínkách. Dožínková slavnost s říkáním a odevzdávacím věnce byla zavedena v Eibentále začátkem tohoto století novým farářem. Celá obec se jí účastnila na louce za obcí. Nyní se tančí v hostinci, kde se věnec vystaví. V Bigeru je jen taneční zábava.

Posvícení se slaví v Eibentále na Havla. Taneční zábava je v neděli a v pondělí po pracovní době. Na pěknou hodinku chodí všechna děvčata bíle oblečena. Novou slavnost zavedli v Eibentále lidoví myslivci, kteří zastřelí v červenci tři srnce, ze kterých udělá řezník 1200 vířlů, na louce je opečou na *groiaru* a pohostí celou vesnici, »aby chuděj národ koštoval to maso, kerý dřív neměl«.

Jiné výroční zvyky byly vyhrazeny pouze dětem a mládeži.

Na Tři krále obcházel v Bigeru kluci a zpívali:

Tři králové od východu,
jak spatřili novou hvězdu,
hned své koničky sedlali,
do Betléma se sebrali.
Našli tam matku s dítětem,
která vládne celým světem,
dali jí kadidlo a miru (myrhu)
a počala křesťanskou víru.

V posledních třech letech chodí pouze kněz s ministranty a kostelníkem vysvěcovat, už bez koledníků.

V poslední době skončilo také koledování o velikonočních, děti chodí jen s pomlázkou přát svátky. Dostávají vajíčka i malé dárky. Vajíčka a peníze si vyřetávají také na Bilou sobotu. Dříve, když nedostaly po koledování pomlázku, zpívaly:

Smrt jede po Iodi,
co se nám to blíží,
jaký je to fehtanec,
bez kořenů, bez vajec?

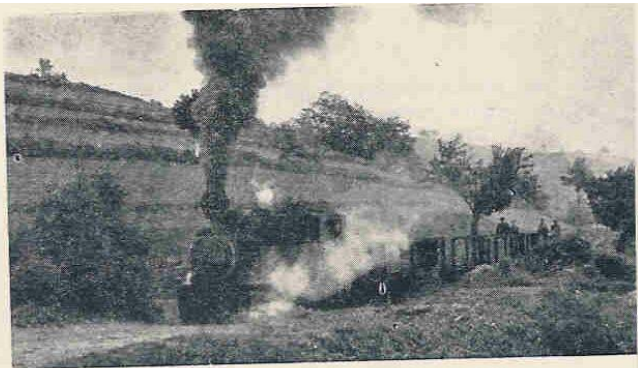
Mládenci o velikonočním pondělí chodí na oblévání, hlavně ke svému děvčeti; dříve dívky polévali vodou, dnes voňavkou.

Koleda se udržuje na Štěpána, kdy děti chodí a koledují:

Zpívám, zpívám koledu,
nevím, jak to dovedu,
přišla (přišel) jsem si pro jablíčka po sněhu a po ledu.
O vy, strejčku i teta, dejte náký jablíčka,
dejte k nim i ořechy,
ať to v pytli zachrastí!

Dospělí muži chodí s harmonikářem, někdy celý den, »pije se, až tuhnou«.

Ke starým obyčejům přistupují v posledních letech nové, jako je účast na oslavě Dne horníků, dětské školní akademie na ukončení roku a o vánočních. Ty už jsou naplněny novým programem a české verše, písně a tance jsou jen částí programu vedle čísel rumunských.

Eibentál. Báňská úzkokolejná dráha, dopravující i lidi. Foto: V. Scheufler.

Ze starých pověr věří spíše ze zvyku na svěcené kočičky (proti kroupám do polí), na svěcené hromničné svíčky. Různé léčebné pověry vytlačuje zdravotnická osvěta (v Eibentálu je dispenzář), bezplatná léčebná péče.

Srovnání způsobu života a kultury kovozezemědělských obcí Eibentálu a Bigeru se zemědělskými obcemi Sv. Helenou a Gernikem přináší v nejednom směru poznatky o vlivu, kterým působí zaměstnání obyvatelstva v průmyslu na způsob života a kultury. Ukázal-li předcházející výzkum ve Sv. Heleně a Gerniku, jak silně působí etnická uzavřenost na konzervování národních kulturních tradic, je třeba podtrhnout po výzkumu v Eibentálu podíl, jaký má na tuto konzervaci kontinuita zaměstnání v zemědělství. Eibentál je obdobně uzavřeným etnikem, donedávna neméně obtížně přístupným jako Sv. Helena a Gernik, kde však za tři generace se zemědělská obec změnila v kovozezemědělskou. Způsob zaměstnání muže odtrhl celou rodinu od intenzivní práce v zemědělství, přispěl ke změně denního režimu v hornických domácnostech, k odložení těch zvyklostí a tradic, které se staly anachronismem (především lidový oblek). Výzkum v Eibentálu tak potvrzuje, že i v nejdlehlším prostředí v podmínkách zprůmyslnění podléhá vývoj lidové kultury stejným zákonitostem jako v jiných průmyslových oblastech. Ani Biger netvoří výjimku, i když se tam

Sirina u Bigeru. Opuštěná hornická kolonie. Foto: O. Skalníková.

vlivem svérázných podmínek projevují teprve náznaky změn.

Pro teorii etnografie je výzkum v obou obcích důležitým přínosem, neboť umožňuje sledovat průběh přeměn v tom stadiu lidové kultury, které není už v českých zemích obvyklé. Zvlášť důležité jsou poznatky z Bigeru, kde je v současné době ve způ-

sobu života obce analogická situace, jaká byla u nás v minulém století v okolí průmyslových center před zavedením pravidelné dopravy.

Druhá fáze etnografického výzkumu české menšiny v Rumunsku přinesla tak další poznatky o životě českého národnostního ostrova v cizím etniku a přispěla k objasnění některých dílčích problémů vývoje společenských vztahů.

¹ R. Urban, *Čechoslováci v Rumunsku*, București 1930, 20 ještě říká, že »jízda po ní jest však svízelná a v zimě vůbec nemožná«.

² R. Urban, cit. d., 20 a 24. Údaje nejsou však zcela přesné, protože v případě »hlockých« Vochoců jde nejspíše o Chodskou Lhotu u Pociňovic.

³ R. Urban, cit. d., 13.

⁴ »Honbaři« Urban a Gottwald tu našli ausspřycy, dověděla se to paní Seleši a začla pracovat, šorfovali, pak se našli náky Engličani, koupili to, postavili štreku na Ujbaji, přivezli dvě mašiny, ta první byla docela malinká. Málo prodávali, maďarskej stát je neměl rád, próby nebyly dobrý. Pak to koupili náky židi v Beočině, byla to ciment fabrika a potřebovali uhlí na ciment. Než byla trať, vozili uhlí s koňma. Nejdřív vyflastrovali celou cestu z Tisovice na Ujbaji, pak tahali vagóny s koňma, dva koně na jeden vagón, koně vod verku i koně zdejších lidí. Těžní věž nová je dělaná za beočiňských asi roku 1904. Na starý šachtě se lezlo po fártech (= žebříkách), všechno se vedlo německy, celá administrativa. Šachta byla asi 120 m hluboká, uhlí ve větších hloubkách už není. Ručně donedávna, konpresama (= pneumatická kladiva) za první války. Svítilo se kahanama, dyž narazili na gázy, pak sicherkama...« Fikl, Eibentál čp. 32, nar. 1879.

⁵ V obou obcích rozeznávají kamín = zděný komín a komín = dřevěný dymník.

⁶ Srov. foto na str. 16 u R. Urbana, cit. d.

⁷ V Eibentále je to stavení »Jágrojc« a »Pospíšilojc«. »Roubení se vobije štokaturou, nejvíc z kůry z lípy, a to se vhodí maltou« [Jan Kotešovec, Eibentál, čp. 22, nar. 1906].

⁸ Podle inf. Josefa Jagera, Eibentál, čp. 42, nar. 1885.

⁹ Názvy jednotlivých hospodářských budov: chliv (= stáj i chlív), v Bigeru i maštal, šupa (= dřevník), mlat (= kůlna na vůz), perna (= stodola).

¹⁰ Viz fotografie. Kámen, který je místo schodu před dvířky pece, se nazývá stupánek, dno v peci půda.

¹¹ Termín kapusta je považován za srbský název pro zelí.

¹² »Dobytek se postaví k vůji, na krk se jim dá žuk (na Eibentálu se říká jarmy), strčí se jim ta hůlka a už můžete jet. Krumpolec se dá na krk, pak se mu připnou postraňky, podpěňky pod břicho, držení. To sou takový pasy na krk. Koňům se dá chomout na krk, pak k vůji, pak držení na formánek, postraňky na rozporky, naposled lácany, želizko do držky a covky. Vohl se kovalí podkovama s hákem pod pazneht.« [Vochoc, Biger, nar. 1908.]

¹³ »Na podzim se podvorává, na jaře se zavorává hluboko nebo mělko. Začíná se vorat vod rozhoru, vod protředku a dě se k mezl. Druhej rok už není rozhor, ale svoránka a začíná se vod meze.« [Vochoc, Biger, nar. 1908.]

¹⁴ Části plouhu: říděl, tihle, kolečko, radlička, děšky, slupice a plaz u plouhu na vorání. Krojídlo u plouhu na tvrdé pole nebo louku. Plouh přehazovací — přehazuje se ručičkou.

¹⁵ V. Scheufler — O. Skaňníková, *Kultura rumunských Čechů. Hmotná a duchovní kultura*. Cl 49 — 1962, 154—155.

¹⁶ Inf. Jan Kotešovec, Eibentál, nar. 1906. Nejstarším hostincem je dnes údajně stavení čp. 22, nedaleko něhož je i zbytek morušového kmene, zasazeného tu prý prvními usadlíky při založení obce, který sloužil jako pránýř. Naproti čp. 22 byla »zvonička« (tj. stavení se zvoničkou). Zřejmě tedy bylo v těchto místech administrativní i kulturní centrum obce, které se po vystavění nového kostela v r. 1922 (a snad již dříve) přesunulo pak výše do osady. Na místě nového kostela měla být dříve ovcárna.

GRUNDLAGEN DER MATERIELLEN UND GEISTIGEN KULTUR DER TSCHECHISCHEN METALLBEARBEITENDEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN GEMEINDEN IM SÜDLICHEN BANAT

Zusammenfassung

Die Forschung über die Lebensart und Kultur der tschechischen Minorität im Rumänischen Banat wurde im Jahre 1962 in den Ortschaften Eibenthal und Bigăr fortgesetzt. Die ursprünglich landwirtschaftlichen Gemeinden mit gutem Ackerboden und genügendem Wasservorrat änderten am Ende des vorigen Jahrhunderts infolge der Eröffnung von Kohlenbergwerken in Eibenthal ihre Struktur in Metall- und Landwirtschaftsgemeinden. Der Einfluss der Beschäftigung in der Industrie auf die Lebensart und Kultur der Bevölkerung spiegelt sich sowohl in ihren Beziehungen zu den bereits früher durchforschten landwirtschaftlichen Gemeinde St. Heiena und Germik, als auch zwischen beiden genannten Ortschaften. Eibenthal, wo sich die Kohlenbergwerke befinden, ist heute eine typische metall-landwirtschaftliche Gemeinde, deren Bevölkerung ihre Lebensart städtischen Verhältnissen anpasst. Dies ist besonders in der materiellen Kultur markant — (Landwirtschaft auf kleinen Flächen, Einfluss der Stadt auf die Kleidung, die Ausstattung der Häuslichkeiten und die Kost). In Bigăr, dessen männliche Einwohner wöchentlich ihrer Beschäftigung in den Bergwerken nachgehen, unterscheidet sich die Struktur der Lebensart von jener in Eibenthal. Der städtische Einfluss wirkt langsamer und infolge der Abgelegenheit der Gemeinde blieben noch manche urwüchsige Formen gesellschaftlicher Beziehungen erhalten; besonders markant ist der Einfluss des Nachbarkollektives auf den gesellschaftlichen Verkehr. Die publizierten Ergebnisse der Forschungsreise behandeln die Unterschiede sowohl in der materiellen, als auch geistigen Kultur beider Gemeinden in der Beziehung zu den bereits früher durchforschten Lokalitäten, vergleichen die Formen der einzelnen Erscheinungen und beschreiben ausführlich jene, welche bisher nicht registrierte sehenswürdige Formen (Verlauf einer Hochzeit, manche Bräuche) aufweisen.

LIDOVÉ POVÍDKY RUMUNSKÝCH ČECHŮ

(Výsledky druhé sběratelské etapy)

JAROMÍR JECH

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

I

Postup sběratelské práce

I když studium lidových povídek rumunských Čechů náleží ke komplexnímu a kolektivnímu průzkumu jako jeho pevná, nedělitelná součást, přece se v sběratelském stadiu vyznačuje některými samostatnými, specifickými rysy. Tkví přímo v podstatě folkloristického výzkumu, že při něm — především pro variabilitu povídkových skladeb a pro obtížnost vyčerpání v krátkém čase veškerý repertoár jednoho regionu či jednoho vypravěče — docházíme k zjištění hlavních folklorních projevů v určité oblasti nebo k stanovení jejich charakteristiky namnoze později než při zkoumání dalších složek lidové kultury. Zdaleka by tudíž nestačilo, kdybychom se po stejnou dobu jako ostatní členové expedice zaměřili na jednotlivé české vesnice v Rumunsku. Nicméně na druhé straně je pro odlehlost terénu i pro jiné překážky, zejména také technického rázu, takřka nemyslitelné, abychom za lidovou prózou zajížděli do Rumunska častěji anebo tam strávili úměrně větší počet dní. Proto tím naléhavěji vystupuje potřeba sáhnout k náhradním možnostem — navštěvovat v různých krajích naší vlasti české přesídlence z Rumunska. Pravda, od jejich příjezdu do Československa uplynulo již patnáct let, jejich povídky se zánikem původního vesnického společenství většinou ztratily živnou základnu, v níž se rodily a kolovaly. Přesto se i takový »nouzový« výzkum osvědčuje, a to ve větší míře než obdobný výzkum etnografický, kdy už nelze zaregistrovat všechny dřívější složky materiální kultury a kdy se do popředí dostává spíše otázka adaptace, asimilace s novým prostředím. Vyprávění totiž se změnou životních podmínek nemizí a žijí alespoň v paměti lidí, byť v omezeném stupni, nadále.

Cesta »náhradního studia« lidových povídek byla nastoupena již v první fázi výzkumu, kdy jsme se soustřeďovali zejména na vesnici Sv. Helena. Za částí přesídlenců z této lokality, na Svatoňovicko, jsem poprvé zajel v polovině dubna 1962 a předběžné výsledky jsem shrnul do dodatku k celkové zprávě.¹ Onou sondáží jsem si připravil půdu pro zápis povídek v druhé polovině následujícího měsíce. Získal jsem jich 37, počítaje v to i výrazná regista. V dalším výkladu však ponechám tento počet a rozbor jednotlivých čísel stranou, neboť dostačující závěry jsou už obsaženy ve zmíněném dodatku. Výjimku představují toliko čtyři texty Fran-

tiška Bašníka, který se sice v dětství se svými rodiči přestěhoval do Heleny a žil tam až do přesídlení, ale narodil se 1908 v Bigru, odkud pocházel i jeho otec, havíř Štefan Bašník (1872—1939); od otce přejal pohádku transponovanou do hornického prostředí. Také Fr. Bašník se stal havířem a z práce v dolech, na Kozlu a v Petrošíně, si přinesl další tři témata svého repertoáru, dvě pověrečné povídky (hornické pověsti) a jednu jejich parodii ve formě vyprávění ze života. Ke všem čtyřem látkám je nutno nyní přihlídnout, poněvadž v druhé fázi výzkumu jsme si zvolili havířské vesnice, vedle Bigru ještě Eibentál s přílehlou Ujbányjí (Novou Baní), a do středu našeho zájmu tedy vstupovala více než předtím podání s tematikou hornickou. Proto také jsem zapisoval později i u přesídlenců z jiných havířských lokalit, kde český národnostní živel představoval menšinu a kam se při zájezdech do Rumunska patrně nedostaneme.

Takový vhodný terén nám poskytuje Žacléřsko, konkrétně přímo město Žacléř a sousední Lampertice. Jsou zde sice výjimečně usazení i reemigranti z Heleny, dále z Rovenska, na něž se upne výzkum v roce 1963, ale především z Eibentálu a dalších hornických míst — z Aníny, Berzásky a Prilipce. Sondážně přišlo Žacléřsko na řadu rovněž v druhé polovině května 1962 a souvisejší texty jsem zde zaznamenal koncem srpna 1962, kdy jsem též navštívil v Trutnově rodinu přesídlenců z Rovenska a v Hronově rodinu přesídlenců z Bigru. Tím vším jsem se přinejmenším orientoval pro nadcházející výzkum přímo v Bigru a Eibentálu, popřípadě i pro budoucí výzkum v Rovensku.²

V říjnu 1962 se pak uskutečnil můj druhý zájezd do Rumunska — ze zdravotních důvodů zhruba o čtvrt roku později než u ostatních členů výzkumné skupiny, a tedy rovněž tím se můj postup terénní práce lišil. Řídil jsem se sice tímž časovým rozvrhem a v témž sledu jsem navštívil za sebou vesnice Eibentál s Ujbányjí, Bigru a k doplnění materiálu Helenu a Gerník, avšak všude jsem nenalézal tytéž podmínky pro sběratelskou činnost jako druží členové kolektivu. Právě naopak: Méně příznivé byly v Eibentálu, naproti tomu za velmi úspěšný možno pokládat můj pobyt v Bigru. Zapsal jsem tam ovšem menší počet povídek nežli v Eibentálu, ale zato texty obsahově bohatší i formálně dokonalejší nebo i autentičtější — šťastná shoda okolností mi umožnila zapisovat také v přirozené vypravěčské situaci.

Po návratu z Rumunska se znovu ukazovala nutnost doplňovat dosavadní sběratelské výtěžky. Začátkem roku 1963 jsem zajel do Zastávky u Brna, kam přesídlili převážně Češi z Eibentálu, a potvrdil si tam či zpřesnil dřívější zjištění. Podobně tomu bylo i koncem května 1963 na Chebsku, hlavně v Žirovicích u Františkových Lázní, ve vesnici, která téměř celá je osídlena repatrianty z Gerniku; nutnost průzkumu v Žirovicích se jeví nadále žádoucí, neboť vypravěčský repertoár z Gerniku máme podchyten i po druhém pobytu velmi mezerovitě (dohromady jsem v Gerniku strávil necelé dva dny).

II

Tematická charakteristika materiálu

Během všech přípravných a doplňkových sběrů k druhé fázi výzkumu lidové prózy rumunských Čechů bylo zaznamenáno 30 povídek či alespoň podstatných regist (v tomto čísle zahrnuta i čtyři zmíněná vyprávění Fr. Bašňáka). Sběratelská žej z Rumunska je více než trojnásobná — 96 textů. Celkem tedy bylo v druhé etapě zachyceno 126 látek, které pochopitelně dávají nahlížet hlavně do povídkového fondu obou obcí, k nimž byla upřena pozornost; v Eibentálu s Ujbányjí bylo získáno 50 vyprávění, z toho 9 u přesídlenců, a v Bigru 39 vyprávění, z toho 7 u přesídlenců. Z žánrového hlediska vypadá předběžné rozřídění takto:

- a) Pohádky — 21 čísel
- b) Anekdoty a humorky — 9
- c) Pověsti a pověrečné povídky — 66
- d) Vyprávění ze života — 26
- e) Jiné povídky (víceméně věrný odlesk četby) — 4.

a) Mezi *pohádkami* převládají podání kouzelná, fantastická, ale ve sběru jsou zastoupeny i všechny další skupiny: zvířecí (3), legendární (1), novelistická (2), o hloupém čertu (1).

Ze zvířecích látek nás nejméně zaujme běžná pohádka o zvířátkách a Petrovských,⁵ více již o domácím hadu (viz č. 2 v ukázkách připojených k našemu článku)⁴ a především *Vo vlkovi* (ukázka č. 1),⁵ neboť tu jde sice o internacionálně rozšířenou, ale u nás nepříliš často dokládanou kontaminaci tří typů, jejichž kompozice (sled dějových článků) je v našem případě navíc neobvyklá.⁶ Skupina legendární je reprezentována obecně známou Maryškou,⁷ novelistická oblíbenými látkami o ženichu lupiči⁸ a o císaři a opatovi;⁹ zvláštností poslední povídky je na jedné straně zjednodušená tematická výstavba, na druhé straně poněkud nevšední motiv — přivést dříví ani dlouhé ani krátké, ani silné ani tenké (ukázka č. 5). K pohádkám o hloupém čertovi se hlásí humorné podání, v němž čert nechce věřit v sílu nálože, kterou si havíř připravoval pro odstřel »foroty«, a na svou zvědavost a nedůvěřivost zle doplatí. I když má tato pohádka dosti značnou, dokonce mezinárodní frekvenci v havířském prostředí a vyskytuje se například také u Poláků,¹⁰ není její struktura či téměř konsekventní redakce včleněna do internacionální systematiky AaTh. Podle mého soudu jde o sa-

mostatnou verzi rozšířené pohádky, v níž čert považuje nabitou pušku za fajfku s tabákem.¹¹

Značně složitě poměry bychom objevili při rozboru pohádek fantastických a analýza všech látek by si vyžádala samostatného zkoumání, které by se svým rozsahem vymykalo z rámce dnešního článku. Některé pohádkové texty, vyprávěné rumunskými Čechy, se sice výrazně neodstiňují od běžných variantů té či oné látky, např. *Vo Adámkovi a vo Žvičce* se příliš nevzdaluje od dosud zjištěných paralel perníkové chaloupky (ukázka č. 3).¹² V jiných případech je však tematická výstavba komplikovanější, ba i v tak krátké pohádce *Vo havranovi*, kde dochází k spojení dvou typů, syžetu o sedmi krkavcích se syžetem o chráněnci osudu (ukázka č. 4).¹³ Setkáme se též s takovou skladbou, kterou zatím neumíme beze zbytku a spolehlivě zařadit do mezinárodního katalogu. Je jí třeba pohádka o smutné princezně, založená na látce o nezasmálce jen úvodními partiiemi s motivem kouzelné kozy, k níž se každý z mimojdoucích přilepí.¹⁴ Ale v dalším postupu mizí z vyprávění fantastické prvky, pronikají do něho jakoby ohlasy z »Drosselbarta«¹⁵ a posléze raubířské motivy blíže neklasifikovatelné (Honza několikrát princeznu rozesměje, nakonec v oblečení do hadrů, princezna si ho musí vzít, sousedé mu závidí jeho štěstí, v lese ho zabijí, psi přitáhnou mrtvolu domů, král přinutí dceru, aby se znovu vdala, tentokrát za jakéhosi Martina, je nespokojená a opustí ho). Jak vidno, poskytují pohádky z českých vesnic v Rumunsku i materiál ke studiu otázek afinity ve vypravěčském procesu.¹⁶

b) Nemenší potíže při zařazování do mezinárodního systému činí *anekdoty a humorky*. Při předběžném katalogizování jsme do něho mohli začlenit zatím jenom tři čísla: *Vo Honzičkovi*, zpracovávající látku o zloději mistru,¹⁷ *Vo zlodějích se syžetem o zlodějích pod stromem*¹⁸ a *Vo nákejch třech lenochách*, rozvíjející téma doložené u nás již ve 14. století, v Klaretových exemplech.¹⁹ Tím není řečeno, že ostatní zapsané anekdoty a humorky nemožno považovat za »tradiční«. Bezesporu k nim patří jedna anekdota z okruhu cikánských historik stejně jako »bulgarská pohádka« s mírně lascivním příděchem vyprávějíci o »bašťovánovi«-ze-línáři, jehož pálivá paprika přiměla k rychlému běhu. Tradiční charakter má též další lascivní historika *Jak se peřina protrhla*, v níž rychtář nezbedného hochu zavře přes noc na stráž (= na obecním úřadě) a káže mu, když se chlapec dožaduje peřiny, lehnout na břicho a přikrýt se zadrnicí. Příběh je podán jako skutečná událost, která se měla přihodit v Rovensku (vyprávěno v Bigru). Do jisté míry se tedy humorka blíží k vyprávění ze života, obdobně i humorné vyprávění o uškrčené koze, které muž vložil do huby seno, a také hrubě obscenní »anglická pohádka« o náměsíčnickovi, na jehož nemoc je »lík vykrúcat a potahať«. Lze ještě soudit, že vyprávění, než se dostalo k helenskému Matěji Hružovi,²⁰ bylo silně formováno nějakým tiskem. Ještě s větší pravděpodobností možno tuto dráhu předpokládat u zbývajícího humorného textu — *Koupil ženě řeč*. Vypravěčka, Barbora Vo-

chocová z Birgu, přímo udává pramen: Slyšela od své švagrové a ta prý to četla. Nicméně obě povídky si podržují základní folklórní tón, patrný v posledním podání již od samého začátku, od stereotypní úvodní formule: Tak byl jeden kovář...« Tím se liší od jiných povídek (v našem přehledu závěrečná skupina), u nichž neproběhla transformace podle zákonů folklórní poetiky.

c) Ve srovnání s anekdotami a humorkami i se všemi jinými prozaickými druhy bylo shromážděno mnohem více dokladů o *pověrečných povídkách a pověstech*. Udaný počet 66 znamená, že pověrečné povídky a pověsti představují v celkovém souboru větší polovičku. Už z těchto důvodů je nemožné zastavovat se u každého tématu. K některým se ještě — podobně jako k několika dosud neprobraným fantastickým pohádkám — vrátíme v následujícím oddíle a nyní se spokojíme pouze výčtem tematických cyklů s uvedením jejich frekvence. Nečiníme si přitom nárok na přísnou klasifikaci, zároveň však chceme poukázat na příbuznost mnohých obsahových okruhů, a proto pokládáme pro naše účely za nejvhodnější tuto posloupnost:

1. Bleší hrob — 2 (+ 1 regist zapsaný dodatečně a nevčleněný tedy do celkového počtu)
2. Poklady — 8
3. Čištění peněz — 3
4. Důlní skříťci a s nimi spřízněné postavy — 12
5. Sv. Barbora v dolech — 1
6. Strašení — 15
7. Čarování a škodění dobytku — 6
8. Vodění krup — 2
9. Zařikávání — 2
10. Hadi — 3 (+ 2 pasívní povědomí, tj. bez epického jádra)
11. Múry — 5
12. Světýlka — 1 (+ 1 pasívní povědomí)
13. Sudičky — 2
14. Lesní žínka — 1
15. Hastrman — 1 (+ 1 pasívní povědomí)
16. Rarášek — 1
17. Ďábel v Dunaji — 1.

Kromě toho jsem kladením otázek podle připraveného dotazníku zaregistroval, že v pasívním povědomí žijí ještě dvě démonologické postavy, a to klekáníček (podchyceno celkem 6X) a polednice (2X).

d) *Vyprávění ze života* bylo sice zapsáno mnohem méně než pověstí a pověrečných povídek, ale přesto nelze zabývat se do podrobností ani jimi. Zde je situace obzvlášť ztížena, neboť přes nesporné kolektivní rysy má každý příběh řadu prvků individuálních, projevujících se zvláště v tematické výstavbě, jež se prakticky nedá vystihnout obdobným schématem jako povídky tradiční. Přestanu tedy rovněž na stanovení hlavních obsahových okruhů:

1. Povídky na přechodu k pověstem a k pověrečným vyprávěním (marné hledání pokladu, o moruši v Eibentalu, domnělé strašidlo) — 3
2. O příchodu předků — 7
3. Rodiče, sousedé, přátelé — 4

4. Hornické prostředí (v dolech, geologické bohatství, havířské žerty, kůzle v šachtě) — 7

5. Různé příběhy ze života — 4

6. Zvyky — 1.

e) Do poslední skupiny náleží čtyři povídky, jejichž zdrojem, namnoze přímým, je *čelba* a které se dosud znatelně nevzdálily od své tištěné předlohy. Tři z nich jsou typické kalendářové povídky: o vánočním stromečku, o domnělém bohatství v skříňce a »pohádka o Svítilovi« — o nepoctivě nabytých penězích. Čtvrtá věrně reprodukuje *Divou Báru* od Boženy Němcové.

III

Etnická provenience

Stručná charakteristika prozaického materiálu, shromážděného během druhé významné etapy na rumunském území nebo porůznu v českých krajích, poukázala nám na žánrovou pestrost, obsahovou šíři a kvantitativní výskyt či oblíbenost určitých témat anebo tematických okruhů. Ovšem nejen to. V jistém smyslu již sama o sobě prozrazuje, co z prozatímních závěrů, jak je přinesla naše dřívější stať,²¹ je správné a co naopak vyžaduje určité retyše, popřípadě i velmi podstatné korektury. K těmto závěrům jsme dospívali v souvislosti s hledáním odpovědi na tři hlavní otázky celého článku, týkající se etnického původu povídek.

První otázka zněla: Co si rumunští Češi i po 140 letech uchovali z vypravěčského repertoáru přineseného ze staré vlasti? Obšírněji jsme se zde zastavovali především u slovesného druhu smělecky nejvyspělejšího a nejsložitějšího — u pohádky. Došli jsme téměř k negativnímu názoru, že pohádky, lépe řečeno jejich česká národní redakce, mezi rumunskými Čechy prakticky nežijí. Nyní nám sběr — a tu právě přehled v předešlém oddíle hovoří nejvýmluvněji — dosvědčuje pravý opak. Zapsal jsem jich relativně velký počet i v obou vesnicích, které jsme si vybrali pro první výzkumnou fázi, v Heleně 5 a v Gerniku 5. V Heleně jsem totiž dodatečně objevil velmi dobrou pohádkářku, Sofii Kerelovou, a v Gerniku výtečného pohádkáře, Františka Beránka; v této obci se mi hlásili ještě další pohádkáři, avšak nezbýval mi již čas, a už proto bude třeba hledat všechny možnosti, jak obsáhnout v co nejširší výseči alespoň základní její vypravěčský fond. Cenné zápisy poskytl vypravěčsky zachovalý Bigr (10 textů), kde nositelem pohádkové tradice jsou hlavně ženy, mezi nimiž obzvlášť vyniká Barbora Vochocová.²² Naproti tomu za pobytu v Eibentalu a Ujbányji, kde někdejší sousedská pospolitost je už značně narušena a kde patrně ani v budoucnu by sběrateli nekynula významnější pohádková žej, jsem zaslechl pohádku jenom ojedinele (ukázka č. 2).

Vyslovili bychom pochopitelně nekritický soud, kdybychom úplně všechny pohádky, jak jsme je nyní sebrali, připisovali ústnímu dědictví z Čech. Přinejmenším u dvou, v podáních o hloupém čertu²³ a o císaři a opatovi (ukázka č. 5) můžeme předpokládat cizí původ. Kromě toho šlo i o pozdější re-

cepci české četby. Někdy vypravěč sám prohlásí, že pohádku četl; např. to přiznává Barbora Rochová (nar. 1921 v Bigru, žena havíře), která si zapamatovala ze školních let čítankové zpracování jedné z verzí o hadí korunce²⁴ a vyprávěla je pak ve volné úpravě svým dětem. Jindy tištěnou předlohu snadno rozpoznáme. Sofie Kerelová slyšela pohádku *Vo čertovi a ševci*²⁵ od otce a ten ji prý četl. Stejně jako otec formuluje též ona nejdůležitější místa ve shodě s pramenem a zachovává i některé místní dialektismy (ševc, včil). Bez dlouhého srovnávání najdeme zdroj v jednom Kuldově textu převedeném Františkem Lepařem do hanáckého nářečí.²⁶ V dalším případě, *Vo mluvicím koni*,²⁷ stačí zaslechnout jméno hrdiny — princ Bajaja, a již konstatujeme tištěné východisko, známou pohádku Boženy Němcové.²⁸ I když odložíme zmíněné »zlidovění« *Divé Bary*, vcházejí, ve shodě s lidovou slovesností na celonárodním českém území,²⁹ i jiné pohádkové a povídkové skladby B. Němcové, mezi nimi také démonologické vyprávění *Lesní ženka*,³⁰ do ústní tradice rumunských Čechů.

Přestože je nutno množství pohádkových látek zredukovat, přece nadále lze nejednu z nich považovat za dávný odkaz, který čeští kolonisté donesli až do dnešních dnů. Podle mého mínění možno tuto tezi uplatňovat na zachovalé, starobylé pohádce zvířecí *Vo vlkovi* (ukázka č. 1), kde o české národní redakci zřetelně sám za sebe hovoří vložený český verš podobně jako ve variantu o per-

Sv. Helena. Všední oblečení mužů a žen. Uprostřed vypravěčka S. Kerelová. Foto: J. Jech.

nikové chaloupce — *Vo Adámkovi a vo Bvičce* (ukázka č. 3). České národní zpracování spatřuji i v některých textech, které mají folklórní poetikou blízko k pohádkám, jež však podle mezinárodních zvyklostí řadíme už do humorek: *Vo Honzičkovi, Vo zlodějích, Vo nákejch třech lenochách*.³¹

O široké a pestré sféře těchto pověrečných povídek a pověstí, v nichž bychom mohli hledat kontinuitu s ústním podáním ve staré vlasti, platí do jisté míry náš první závěr: O démonologických zjevech, jakými jsou hasťman, rarášek a světýlka, se toho ví pramálo, více dokladů, byť velmi stručných, je však o mdrách. Navíc se nyní vyskytují v Eibentálu a v Bigru zmínky o klekáníčkovi (v Heleně byla klekáníce) a v Bigru o poledníci; užívá se tam mimo jiné rčení, »dyž se matka zavadí na děti: Ty si zvekslovanej vod polednice« (Ludmila Vochocová, nar. 1913 v Bigru, žena havíře).³² Jak v Eibentálu, resp. v Ujbányji (ukázka č. 7),³³ tak v Bigru se podaří zaslechnout vyprávění o sudíčkách, v Čechách dnes velmi vzácné. Nutno ovšem vzít v úvahu, že v druhém případě podle doznání vypravěčky L. Vochocové byla lidová paměť posilována též vlivem četby: »Otec to vypravoval a taky čet.«

Národně českou redakci si zachovala i vyprávění, která bychom řadili rovněž k podáním o démonologických zjevech — látky o hadech. Souvisí zejména s pohádkou o domácím hadu (ukázka č. 2),³⁴ již vlastně úvodem předchází pověrečná představa, která se udržuje v Bigru i v Rovensku a v pasívním povědomí ještě v jedné zmínce z Eibentálu.³⁵ V Bigru se například traduje, že »v každém stavení má být pár hadůch. Samice se samcem. Jak se zabije jeden, musí se zabít i druhý.« Na to vypravěčka L. Vochocová navazuje: »Dyž se páří hadí, tak lidí mají takovou báchorku — my sme to nezkusili, ale říkají to: Dyž se hodí přes ně nákej hadr, tak ten je dobrej na křeče. Dyž člověk má křeče veliký, tak s tím mu bobvážou ruce anebo nohy anebo třeba to stírají tím hadrem.« Tuto »zkušenost« sousedů spojuje vypravěčka s pověrou o kůži z lasičky, rovněž lidovým léčivém prostředku.

Z příhod, jejichž děj se zasazuje ještě do Čech, do období před příchodem předků do Banátu, byla zachycena krátká pověrečná povídka o vodění krup (ukázka č. 6). Byla sice zapsána v Eibentálu, ale její vypravěčka pochází z Heleny. Ovšem téma, ve verzí odhánění bouřek, zřejmě zakotvilo i v Eibentálu, a této praktiky se používalo až do dneška, jak vyplývá z vyprávění horníka Josefa Bradáče (nar. 1925 v Eibentále, žije v Zastávce u Brna). Nicméně si musíme připomenout, že pověrečné praktiky vůbec jsou silně vžitě především mezi sousedním rumunským obyvatelstvem a že jejich existence bezesporu přispívá ke konzervování v tradici tamních Čechů. Vedle různých forem zařikávání shledáváme toto působení v oblíbených, mezi rumunskými Čechy obecně známých, leč cizímu posluchači ne vždy ochotně sdělovaných látkách o čarování a škodění dobytku (ukázka č. 8).³⁶ Přesto jejich základ zůstává stále český. Například pro otištěný text snadno najdeme paralely z Čech,

dokonce i s internacionálním motivem šatku či pytle, v kterém jsou vlasy a »všelijaký sprostý věc« či — podle varianty z Čech — »člouječí neřád a všecken převít«.³⁷

Obdobný proces kontinuity předpokládáme pro rozmanité, na banátské půdě nově aktualizované a namnoze autobiografické variace o strašidlech, mezi nimiž dominuje postava bíle oblečené ženy, typická pro tuto skupinu pověrečných povídek na celonárodním území českém dodnes.³⁸ Domněnku o záchovném či životodárném zásahu rumunského folklóru do sousední tradice české můžeme proslavit také tentokrát pro tři nové záznamy z okruhu čistění peněz, jak konečně naznačuje i souvislost s pověstmi o pokladech (viz níže): »To říkají, že peníze dyž sou zakopaný, takže za kolika rokuch samy hořejí, že se čistějí (Etelka Doskočilová). Modrym plamínkem (Silvestr Doskočil).«³⁹ —

Druhá otázka směřovala k relativně mladé vrstvě ve folklóru rumunských Čechů: Jaké povídky, vzniklé jako odraz životní situace a životních podmínek v novém domově, přešly do jejich prozaického repertoáru? Kdybychom se chtěli spokojit s velmi krátkou odpovědí, stačilo by říci: prakticky všechna vyprávění ze života a z jiných druhů taková, která k nim inklinují, pokud samozřejmě nespádají do právě probrané starší vrstvy nebo do třetí vrstvy, o níž bude ještě řeč. Konkrétně bychom mohli kromě jednotlivých obsahových okruhů povídek ze života jmenovat zejména pověst o bleším hrobu i humorky o uškrčené koze a o protržené peřině. Ve skutečnosti se situace jeví mnohem složitěji.

Především nové povídky nevznikaly z ničeho. Rodily se z dosavadní prozaické tradice, ze zásobnice folklórních motivů, z vypravěčské erudice a zkušenosti, ze znalosti zákonů folklórní poetiky, jak je toho příkladem posledně zmíněná humorka a také realistický dokument *Co se přitřepilo mýmu tatínkovi*, objektivně působící zobrazením agitací politiky obou církví zcela jinak, než bylo subjektivním vypravěčským záměrem (ukázka č. 15). Nám však na tomto místě tolik nejde o celkem samozřejmý princip navazování na domácí ústní dědictví, spíš chceme zdůraznit, že při krystalizování nejedné nové povídky — necháme-li stranou umění vyprávět samo o sobě — určitou úlohu hrálo i ústní podání sousedních etnických skupin, zvláště v některých povídkách ze života lokalizovaných do mezinárodního havířského prostředí; ke značné infiltraci dochází třeba v havířských žertech na Kozlu či ve vyprávěních o kúzletí na dole v Petrošině anebo o důlním neštěstí v Anině (ukázka č. 13 III).

Pravda, v jiných případech zase stěží nalezneme stopy po obdobném působení, například i v pověrečných povídkách o velikém hadu, s nimiž jsme seznámili po první části výzkumů a které bez nejmenší pochyby vznikly až teprve v novém, rumunském domově. Do nich spíše — obrazem neobvyčejného draka, ale nikoli vlastním dějem — vpustila výhonek starší tradice, která byla ovšem v českých krajích patrně již před odchodem kolonizátorů značně vybledlá.⁴⁰ Tato pověrečná po-

vídka, charakteristická pro vypravěčský repertoár zvláště v Heleně, byla tentokrát podchycena jen mlhavou zmínkou z Eibentálu.⁴¹ Odtud zase naopak máme typicky místní pověst o bleším hrobě, prokazující poměrně značnou variabilitu a spjatou v jedné variantě — podobně jako helenské vyprávění o hadu — s příchodem předků:

1. Když Češi přišli do nového domova, byli špinaví a měli blechy; vytřepali je do toho hrobu.⁴²

2. »To sem slyšela vod dědečka, že nějaký přichozí, byli na cestě kolik dní, měli hadry plný blech. Přišli k tomu, to bylo vykopaný do hlejbky (taková díra, asi metr padesát, to já pamatuju), takže se vyslíkli a tam to nechali. A vod tý doby se tomu říká bleší hrob, tomu kopci, dyž se de na Hlubotín.« (Kristina Ficklová, žena havíře, nar. 1925 v Eibentálu).

3. »Vo tom bleším hrobě? To je ten nejvyšší kopek, dyž se de z Hlubotiny. A vždycky všady bylo teplo a tam táh vítr, víte. A to se říkalo, že dyby se vyslík, tak že s něho ani blecha neuskočí. Že tam byla zima. To říkávali naši předkové.« (Anna Mlezivová, žena havíře, nar. 1903 v Eibentálu, žije v Zastávce u Brna.) —

Poznámkami o vztazích povídek starých i novějších k folklóru jónárodním dotkli jsme se už několikrát třetí a poslední otázky: Jaké látky přejali rumunští Češi od jiných etnických skupin a jakým způsobem je zpracovali? Jenže v předchozích příkladech šlo v podstatě o něco jiného — základ zůstal etnický český či z něho a z nových

Eibentál. Sváteční oblečení svobodných děvčat. Foto: V. Karbusický.

životních podmínek vyrostl příběh nový a obě tyto vrstvy byly tedy okolním vlivem zasaženy jenom navenek (obdobná témata přispívala k tomu, aby původní skladby nevyhynuly, přejatý tematický prvek byl celkem nepatrný apod.). Nyní půjde o to všimnout si postupu odchylného — které látky jako celek přešly k rumunským Čechům. V nich naopak se někdy projevuje vliv podání domácího, resp. nedochází k recepci mechanické, ale k většinu či menšímu přetavení ve shodě s vžitými, tradičně vypravěčskými zvyklostmi. Snad nejznámější lze tento proces sledovat na pověstech o pokladech rumunské proveniencce, prokazující — jak jsme uvedli — nejednou spojitosti s pověrečnými představami o čištění peněz. Ovšem ne všechny pověsti můžeme odvodit z rumunského folklóru. Jsou případy i nejasné, jako třeba ukázka č. 9, v níž spatřují volnou analogii k pověstem o Vlaších hledajících poklady; zvláště, které hledá poklad, je had, zjev tak častý v ústní slovesnosti rumunských Čechů.⁴³ Nesporně však do rumunského folklóru hledí řádka pověstí o tureckých pokladech, známých částečně již z předchozích zápisů a příznačných pro tamější krajinu.

Češi žijící v rumunských vesnicích při Dunaji převzali od svých sousedů obraz dábla, jehož umějí ženy vyvolávat z Dunaje. Nejdříve jsme o tom získali doklad z Nové Ogradeny a nyní z Berzásky (ukázka č. 14). Nevážíme prohlásit tento příběh i přes jeho autobiografické rysy za rumunský, poněvadž se utvářel v rumunském prostředí, kde český živel představoval menšinu. Totéž nutno říci i o jiném čísle téhož vypravěče, kde se vypráví o strašidelném malém muži (ukázka č. 11). Příbuzná postava se objevuje i na dalších místech, např. v Anině (ukázka č. 10). Lze soudit, že však původní domovské právo neměla ani v rumunském prostředí. Přešla do něho patrně odjinud. Či lépe, byla vytvořena v hornických oblastech podle obrazu důlního skřítko-permoníka, jehož rumunská lidová slovesnost, jak jsme si i z literatury ověřili během první výzkumné etapy, prakticky nezná, přesněji: donedávna téměř neznala. Jistě se do ní v uplynulých desetiletích včlenila; určité svědectví nám skýtá ukázka č. 13 I, interpretovaná vypravěčkou z Aniny ještě nedávno snad jen rumunsky (viz i lexikální výpůjčku »pityk« za obvyklejšího perchmoníka, perkmoníka anebo bergmona). Nejprve jsme se domnívali, že povídky o permonících, získané nyní pochopitelně ve větším množství než ve vesnicích rázu zemědělského, dostaly se k rumunským Čechům — pokud nepřecházely přímo — prostřednictvím pouze maďarským. Poslední ukázka tedy nevyklučuje ani rumunské podání jakožto přechodový most od tradice německé k tradici české.

Povídka vypráví o důlním skřítkovi, který pomáhá havíři v práci, vyžaduje od něho spravedlivé rozdělení mzdy na dvě přesné poloviny a pak mu jí celou nechává. Patří k internacionálně rozšířeným látkám a její obecnou oblibu dosvědčuje i druhý variant, z Přílipce, resp. z Kozlu (ukázka č. 12). Je samozřejmě nemožné zjistit přímý nebo nepřímý pramen německý. Přesto genetickou souvislost konstatujeme v publikovaných materiálech

z folklóru banátských Němců.⁴⁴ Německá verze spojuje toto podání ještě s jiným: Když »Bergmandl« ponechá havíři celou mzdu, zakáže mu podruhé vstoupit do šachty; havíř neuposlechne, a sotva začne pracovat, je zasypán. Oddělené vystupuje látka v přednesu Fr. Bašníka a je lokalizována do Petrošína: Berkmoník upozorňuje havíře, že nepatří do dolů, obdaruje ho — po druhém varování a po havířových námitkách — peněží, aby rodina byla z čeho živa, ale havíř neuposlechne a bergmoník ho zabije. Jiná Bašníková povídka, o perkmonících pracujících o svátcích na šachtě, je věrná paralela rovněž k povídce německé.⁴⁵ Příběh zná Fr. Bašník tentokrát z Kozlu (od bývalého »obrštajgra« Josefa Kubáta, dnes asi osmdesátiletého). Poznamenali jsme již, že též jeho pohádka o hloupém čertu v šachtě, byt' zděděná po otci, vznikla cizí redakcí, jakož i pohádková novela o císaři a opatovi; zde německý původ mimoděk naznačuje i vypravěčka, když se ptá, jak se řekne německy středa (ukázka č. 5).

Kromě Fr. Bašníka nutno vzpomenout i na další vypravěče, kteří začleňovali folklór jiných národnostních skupin do zásobnice domácích. Mohlo k tomu dojít proto, že měli široké vztahy k jinonárodním okolím, že pracovali na různých místech a že namnoze byli přinejmenším bilingvisty. K takovým typům náleží Matěj Hruza z Heleny, jehož repertoár jsme charakterizovali již v prvním článku. Jestliže jsme tehdy víceméně hypoteticky řekli, že »na rozšíření jeho repertoáru jistě zapůsobil i dvouletý pobyt v Bulharsku,«⁴⁶ mohli jsme si při druhé návštěvě v Heleně oprávněnost této teze ověřit zápsáním humorky, které jsme se dnes již dotkli — o »bašťovánovi«-zelináři. Albert Havlíček, nar. 1934 v Eibentalu, tajemník místního národního výboru, slyšel během šestinedělního školení tajemníků v Aradu rumunsky řadu zcela folklórních humorek a anekdot a reprodukuje je nyní česky ve svém rodišti a působišti. Ze všech, které mi vyprávěl, jsem měl příležitost zaznamenat pouze jedinou — vtipnou cikánskou historku.

Počet podobných tlumočnicků jinonárodní folklórní tradice bychom mohli snadno rozhojnit. Pozastavme se však raději u dvou zjevů zvláště pozoruhodných. V Ujbányji 16 let žije Maďarka Etelka Doskočilová, narozená 1919 ve Fäget. Její děti se maďarsky už nenaucily a ona sama mluví dokonale česky, a nejen to — stala se výmluvnou vypravěčkou českou. Česky vypráví nejen příběhy, které kolují v Ujbányji, nýbrž také maďarské povídky, jež si zapamatovala z dětství. Snad ještě zajímavějším zjevem je Anna Rothová. Narodila se roku 1911 v Anině jako dcera slovenského horníka Jana Polináka, matka Amálie (»Málčí«), roz. Lepko, byla též Slovenka, ale doma se slovensky patrně nemluví, asi jenom rumunsky nebo německy, a A. Rothová se naučila i maďarsky. Sloužila v Temesváru, Rešici a Oravici. V Rešici poznala havíře Jana Rothu z Berzásky (otec z Gerniku, matka z Bigru), vdala se za něho, žili v blízké Domani, odkud v říjnu 1947 přesídlili do Čech, a teprve zde se začala učit česky. Česky nehovoří tak dokonale jako E. Doskočilová, ovšem i ona má nepopíra-

telné vypravěčské schopnosti, jak jsou toho důkazem ukázky č. 10 a 13. Č. 10 zná od matky, buď ze znění německého nebo rumunského, č. 13 od otce z přednesu německého. Než látky dostaly českou podobu, v jaké jsme je zapsali, prošly složitou překladatelskou transformací, při čemž výjimečným případem asi nebyly ani zpětné překlady. Se zpětným překladem do češtiny máme co činit, jak se zdá, v textu 13 II o pomoci sv. Barbory: Otcí A. Rothové vyprávěl tuto příhodu jako svůj osobní zážitek český havíř.

IV

Vypravěči

Posledními odstavci jsme vlastně už přešli k závěrečnému oddílu. Zbývá ještě podat stručný obecný přehled, charakterizovat nejvýznamnější vypravěče a v souvislosti s nimi zmínit se o hlavních vypravěčských příležitostech.

126 látek, které se staly předmětem dnešního pojednání, bylo zapsáno celkem u 37 vypravěčů, z toho u 24 přímo v Rumunsku, u 13 v Československu. Věkové rozvrstvení skýtá tento obraz:

Narození do r. 1880 (1878 a 1879) — 2 vypravěči
v desetiletí 1881 až 1890 — 5
1891 až 1900 — 6
1901 až 1910 — 6
1911 až 1920 — 8
1921 až 1930 — 8
1931 až 1940
(1934 a 1939) — 2.

Vypravěčské jádro, dohromady 22 informátorů, tvoří pětaticetiletí až šedesátiletí, tj. narození v rozpětí 25 let, roku 1903 až 1927. Podíl mužských a ženských vypravěčů na prozaické tradici je zhruba týž — 19 mužů, 13 žen. Jen v Bigru výrazně, trojnásobně převládají ženy nad muži. Tento nepoměr je dán především tím, že ženy, vedoucí hospodářství a pevněji spjaté s životem vesnice, uchovávají pečlivěji ústní slovesné dědictví; mimo vzpomenuť Fr. Bašňáka jsem mezi muži, kteří většinou jako důchodci setrvávají již stále ve svém rodišti, nenašel ani jednoho průměrného vypravěče. Ovšem nepoměr vznikl do jisté míry i zápisovou situací — dlel jsem v Bigru ve všední dny a muži-havíři se domů vracejí teprve po týdenní práci.

Zaměřením na vesnice, z nichž muži převážně pracují jako horníci, je určeno i sociální postavení vypravěčů. Horníků nebo jejich žen zjistíme mezi našimi vypravěči 26, a ze zbývajících 11 mnozí, dnes povětšinou zemědělci a místní řemeslníci, byli po nějaký čas havíři nebo pocházejí z havířské rodiny. U vypravěčů z obou hlavních vesnic našeho výzkumu je »havířská příslušnost« téměř výhradní — v Eibentálu a přilehlé Ujbányji ji konstatujeme u 12 z 15 informátorů, v Bigru úplně ve všech 8 případech. Dodejme ještě, že 1 z vypravěčů je Němec (Eibentál), 1 Maďar (Ujbányje) a 1 porumunštěná či poněmčená Slovenka (Anina).

Není třeba zvlášť zdůvodňovat, proč na těchto místech nelze pojednat úplně o všech vypravěčích.

Můžeme si po poznámkách na konci předchozího oddílu povšimnout pouze těch nejvýznamnějších. Ve zprávě z první sběratelské etapy jsme seznámili s Matějem Hrůzou a k němu nyní přistupují tři vynikající vypravěčské osobnosti. Jedna z nich, Sofie Kerelová, je rovněž rodem z Heleny (nar. 1927), kde stále žije. V prostíčkém baráčku vládne neuvěřitelná idyla: Rodina se spokojí s málem a to málo by porozdávala druhým. S. Kerelová sdílí skromnost svého muže, drobného zemědělce Rudolfa Kerela (nar. 1913): »I v tý naší chudý chaloupce je bohatství. Co s velkejma kasárnama, dyž sou prázny?« S. Kerelová však má ještě jiné bohatství — svůj svět pohádek, kontrastující s drsnou realitou a pomáhající vítězit nad ní. Vášnivě ráda čte, ale zase nic jiného než pohádky. Toto pojmenování chápe velmi široce a rozumí jím nejen vlastní pohádky (zapsal jsem čtyři fantastické a jednu novellistickou), nýbrž také humorky *Vo ňákejch třech lenochách*) i démonologické podání blízkí se svou složitější výstavbou pohádkovým skladbám (povídka o lesní žince). Kromě toho jsem zaznamenal místní pověrečnou povídku (o strašidlu — bílé paní); na zápis ostatních čísel jejího vypravěčského fondu, např. *Vo jednom králi* a *Vo hloupym Honzovi*, nevyšel už čas. Ačkoli její repertoár je vydatně rozšiřován četbou, působí přinejmenším ekvivalentně dědictví otce a navíc se uplatňuje její tvůrčí potence nebo alespoň schopnost kombinovat různé látky jednou s větším, podruhé s menším zdarem, jak názorně demonstruje ukázka č. 4 našeho výboru. Pohádky vykládá vzrušeným hlasem a s důrazem na pečlivou artikulaci, jako kdyby proslovovala kázání. Nachází v nich především sama útěchu, a ochotně je vypráví dětem, aby nezlobily, a hlavně také všem přítomným na dračkách.

Jen zcela nepatrně jsem mohl během druhé, několikahodinové návštěvy v Gerniku nahlédnout do bohatého repertoáru obuvníka Františka Beránka, žijícího stále, s výjimkou druhé světové války, ve svém rodišti (nar. 1910). Své řemeslo přímo spojuje s vypravěčstvím pohádek: »Ševci umějí hodně vyprávět pohádek. Dybyste tady mohli být dva dni a já s váma, pořád bych vám vypravoval.« Přišel za mnou do domku místního veterinaře a takřka již ve dveřích zahájil rozlehle vybudovanou humorkou, po níž následovaly tři dlouhé pohádky, dvě fantastické a jedna legendární, pro jejichž epickou šíři bychom dnes v Čechách sotva našli obdobu. Když skončil, požádal jsem ho, aby na závěr — několik minut před mým odjezdem — pověděl něco kratšího; zapsaný text uveřejňuji jako ukázkou č. 3. Od koho jednotlivá vyprávění přijal, přesně si nepamatuje; pouze jednou uvádí pramen, podání svého strýce Václava Vinše, hodináře a štajgra, který prý zemřel více než před deseti roky ve věku 70 let: »Von ji slyšel něhdež. Já nevím, že by jí čet. Von mně jí vyprávěl hubou.« Jindy mlhavě udává, že pohádku přejal »vod těch starejch«. Ale jinak má Fr. Beránek paměť výbornou, neboť děj rozvíjí jistě, bez přeřeknutí a bez přestávek, plyne a klidně bez zvláštní gestikulace. Však také získal v obci náležitou praxi. Vyprávěl nejdříve svým dětem, nyní vnukovi »nebo dyž sme ve spol-

ku« — dospělým, a to jak mužům, tak »ženckejm, aby při draní nechtěly spát«. Jakmile se ve vesnici dověděli, že zachycují jeho povídky na magnetofonový pásek, začala se prostorná místnost rychle naplňovat dospělými posluchači, kteří bez pohnutí naslouchali. Byla tím vlastně navozena v určitém slova smyslu obvyklá vypravěčská atmosféra.

Ještě přirozenější podmínky nastaly v Bigru, kde jsem zapisoval na sousedské besedě, na »hejtě«, a později i v kolektivu dětských posluchačů povídky Barbory Vochocové, ženy havířského důchodce, která celý život strávila v Bigru (nar. 1895). Během tří nahrávek jsem jistě nevyčerpal veškerou zásobu jejích povídek. Mezi 17 zapsanými čísly možno rozlišovat několik skupin. Na prvním místě jsou to různá vyprávění zejména kalendářového charakteru převzatá přímo z četby. Sama číst neumí, předčítá jí její muž a ona se ihned na besedách pochlubí, čemu novému se naučila. Tento druh povídek, ponejvíce nefolklorního typu, má B. Vochocová nejraději a říká jim pohádky stejně jako vlastním pohádkám. Ty reprezentují druhou skupinu, v níž nutno rozeznávat látky z rozmanitých tisků od látek shromážděných porůznu z ústní tradice (od otce, matky, švagrové i jiných vypravěčů). Do třetí skupiny možno klást její vyprávění ze života nebo taková, jež se k nim těsně přimykají. Doslova nezáměrně projevuje B. Vochocová o místní povídce pověrečné, jichž v Bigru koluje mnoho. Snad se jí zdají příliš stručné, málo epické, neboť téměř všechna její vyprávění, ať spadají do kterékoli skupiny, se vyznačují poměrně složitou dějovou výstavbou. Svě povídky reprodukuje energicky, rovněž bez přeroknutí a vyjadřuje se krásným, bohatým jazykem. Ve vesnici si jí váží jako

skvělé vypravěčky, která umí upoutat dospělé na »hejtách« či při draní peří stejně jako děti při různých příležitostech. Navštěvuje své dcery a vypráví vnukům a snad nejčastěji přednáší své pohádky různým »dětem« na pastvě: »Pasu koně a děti se perou a nejvíc hrajou kačku (vemou si takle klacík, vořežou to na koncích a s hůlkou klepou). A já říkám: 'Děti, netrkejte se, já vám budu vyprávět pohádky.' A to sou hned všechny na prdeli. A je ticho.« Vypravěčství B. Vochocové nám přibližují ukázky č. 1, 5 a 15.

B. Vochocová ztělesňuje — až na podání pověrečná — ústní prozaickou tradici v Bigru, jejíž život, vyplývající z poměrně nenarušených sousedských vztahů, se jeví intenzivní podobně jako v Heleně a Gerniku. Jaká je situace v druhé havířské obci, v Eibentalu s Ujbányjí? Hojně povídky pověrečné nám nesmějí zastřít, že tam jsou poměry — jak ukazuje dosavadní bádání — opačné. Informátoři o tom sami přinášejí nejedno svědectví: »Teď už se docela málo chodí na táčky. Starý lidi chodívali celý rok, nejvíc v zimě, tady se dřív docela málo sřlo a sázelo (= takže měli čas — pozn. J. J.). Voni dřív neměli žádný jiný zábavy, neměli nic jiného než táčky. Žádný divadlo nebo film (Venci Fickl, brzdař na důlní železnici, nar. 1879 v Eibentalu).« »Táčky nejsou, je šichta,« říká havířský důchodce František Karnoš (nar. 1885 v Eibentalu) a jeho žena Marie Karnošová (nar. 1891 v Heleně) pro srovnání dodává: »Ale sou na Heleně.« Nicméně přes zánik mnohých sousedských besed či spíše přes jejich značnou redukci žijí vyprávění, byť ve skromnějším počtu, dál. Zůstávají jiné vypravěčské příležitosti, např. při domácí práci — při draní peří, při loupání kukuřice apod.

Možno však v Eibentalu, resp. v Ujbányjí mluvit ještě o dalších, ryze havířských vypravěčských příležitostech. Lakonické prohlášení Fr. Karnoše, jako by šichta vylučovala jakékoli vyprávění, nelze brát doslova. I přímo na pracovišti se vyprávělo, šířily se tam ponejvíce různé žerty a škádlivky: »Dřív se pracovalo se staršíma a do té doby se vypravovalo. Nejvíc dyž skončila práce a při jídlách. Každý měl kus špeku nebo měl kus masa uzenyho, a už to sřlo [V. Fickl].« Příkladu, proč vypravěčská tradice v dolech uhasíná, vidí informátor mezi jiným v tom, že dnes tam pracují jen samí mladíci. Pochopitelně — jejich zájmový okruh se rozvětvil a zasáhl třeba i vzpomenuté divadlo a film, po němž následuje snad pravidelně taneční zábava v místním kulturním domě.

Změněný stav prozaického podání připomíná nejdním bodem situaci v některých průmyslových oblastech u nás a je svědectvím obecného procesu. Leč rozklad lidového vypravěčství nepokračuje vždy lineárně, a tak se i v Eibentalu a Ujbányjí udržely cenné látky, které klademe k významným zjištěním z ostatních banátských vesnic osídlených Čechy. Všechny tyto zisky, ať z hlediska materiálového či z hlediska etnicity, pomáhají nám tedy řešit důležité problémy současné folkloristiky, hlavně problémy dějinných fází folklóru, národní specifičnosti i vzájemných souvislostí mezi lidovou slovesností různých národů.

Bigru. Vypravěčka B. Vochocová. Foto: J. Jech.

¹ Český lid 49 — 1962, str. 166—167.

² Při cestě z Hronova do Zacléře jsem se zastavil v České Metuji, kde mi cenné informace poskytl učitel Karel Vik, který po druhé světové válce až do repatriace působil v Bigru. Srdečně mu děkuji.

³ Antti Aarne-Stith Thompson, *The Types of the Folk-Tale*; FFC 184, Helsinki 1961, typ 130. Dále cituji zkráceně AaTh. — Jiné zkratky [odkazy na tato další díla uvádím pro bližší srovnání v poznámkách pod čarou jen tehdy, je-li příslušný pohádkový text zařazen mezi ukázkami, otisknými za tímto článkem]:

BP: Johannes Bolte-Georg Polívka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, I—V; Leipzig 1913—1932.

Krzyżanowski: Julian Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, I; Wrocław—Warszawa—Kraków 1962.

Polívka: Jiří Polívka, *Súpis slovenských rozprávok*, I—V; Turčiansky Sv. Martin 1923—1931.

Polívka-Tille: Václav Tille, *Polívkovy studie ze srovnávací literatury; Sborník prací věnovaných prof. dr. J. Polívkovi K šedesátým narozeninám*, Praha 1918, str. 1—216.

Tille: Václav Tille, *Soupis českých pohádek*, I, II/1, II/2, Praha 1929—1937.

⁴ AaTh 285 (event. + 285A); BP II, 459n.; Tille II/2, 365n., 537; Polívka V, 126.

⁵ AaTh 3 (viz osnovu u Krzyżanowského, srovn. AaTh 41 — vlk chycen v sklepe, i AaTh 44 — vlk chycen dč želez) + 4 + 34B; BP II, 117n.; Polívka—Tille 20, č. 16, heslo »Liška a vlk«; Polívka V, 138n.

⁶ Obvyklejší struktura je tato: AaTh 34B + 3 + 4. — Srovn. např.: Jiří Polívka, *Povídky lidu opavského a hanáckého*; Praha 1916, 54—56. — Paul Nedo, *Sorbische Volksmärchen*; Bautzen 1956, 57—59. — Krzyżanowski 3, variant 24; zde v struktuře užito typu II, který odpovídá AaTh 34B.

⁷ AaTh 710.

⁸ AaTh 955.

⁹ AaTh 922; BP III, 214n.; Tille I, 117n.; II/2, 464n.; Polívka IV, 442n.

¹⁰ Józef Ligęza, *Ludowa literatura górnicza*; Katowice 1958, 58n., zvláště 59.

¹¹ AaTh 1157. Hornické verze jsem použil v souboru o hloupých čertech a zkrocených hastrmanech (vyjde v Státním nakladatelství dětské knihy) a k ní jsem jako pokračování příběhu připojil ve volné úpravě základní znění o pušce jakožto fajfce.

¹² AaTh 327A; BP I, 115n.; Tille II/1, 213n.; srovn. též zvláště I, 381n.; II/1, 170n.; II/2, 207n., 461; Polívka IV, 168n.; srovn. též III, 273n.

¹³ AaTh 451 + 461; BP I, 70n., 227n., 427n., dále 276n.; Tille II/2, 45n.; I, 141n.; Polívka III, 106n., srovn. též 168n., dále viz ln.

¹⁴ AaTh 571.

¹⁵ AaTh 900.

¹⁶ Gyula Ortutay, *Begriff und Bedeutung der Affinität in der mündlichen Überlieferung; Internationaler Kongress der Volkszählforscher in Kiel und Kopenhagen*, Berlin 1961, 247—252. — Látka o nezasmálce patří k typům, které obzvláště mocně k sobě »přitahují« motivy z jiných syžetů, jak nás o tom přesvědčí již soupis variantů u Tilla II/1, 303n. Zároveň lze pozorovat postup opačný, kdy motivy z nezasmálky — obdobně jako v četných dalších případech — vcházejí do rozmanitých látek: Tille I, 257, 260, 425; II/1, 299, 334; II/2, 418.

¹⁷ AaTh 1525.

¹⁸ AaTh 1653.

¹⁹ AaTh 1950.

²⁰ Český lid 49 — 1962, zvláště str. 165.

²¹ Tamtéž 161—172.

²² O všech třech uvedených pohádkářích podrobněji v poslední části našeho dnešního příspěvku.

²³ Viz pozn. 10 a 11 jakož i příslušný text k nim.

²⁴ AaTh 672C.

²⁵ AaTh 330A.

²⁶ Viz např. Karel Jaromír Erben, *České národní pohádky*; Praha 1955, 135—136.

²⁷ AaTh 532 + 300 + 530.

²⁸ Božena Němcová, *Národní báchorky a pověsti*, II; Praha 1956, 140—151.

²⁹ Seznam zlidovělých pohádek a jiných povídek B. Němcové v čl. Jaromíra Jecha *Nad katalogem českých pohádek*; Český lid 48 — 1961, 14. V tomto soupisu nám však až dosud chyběl *Prince Bajaja*.

³⁰ Božena Němcová, cit. dílo, 282—287.

³¹ Viz pozn. 17, 18, 19.

³² Hanuš Máchal, *Nákres slovanského bájesloví*; Praha 1891, 134n., zvláště 137. Zde partie i o ostatních démonologických postavách; v poznámkách na ně poukazují — zkráceně cituji Máchal — jen tehdy, otiskují-li v přiloze celou ukázkou nebo v textu alespoň přímý výrok. Tyto odkazy třeba chápat pouze jako první orientační vodítko; k podrobnějšímu srovnání a zařazení bude moci být přikročeno, až bude dokončen katalog obou těchto prozaických druhů.

³³ Máchal 76n., zvláště 77—78.

³⁴ Zápisy během druhé sběratelské etapy podstatně rozšířily předtím zaregistrovaný počet látek o hadech, které jako celek jsou svým způsobem příznačné pro prozaický fond českého etnika v Rumunsku. Běží o tato témata:

1. Kouzelná pohádka o hadí korunce — AaTh 672C
2. Zvířecí pohádka o domácím hadu — AaTh 285
3. Pověrečné povídky o domácím hadu
4. Pověrečná povídka o léčivém účinku hadru vhozeného na hady
5. Pověrečné povídky o neobyčejně velkém hadu, někdy s nadpřirozenými prvky jako v pohádkách o drakobijci — AaTh 300 (typické vyprávění v Heleně; v druhé výzkumné fázi zaregistrována jen matná vzpomínka z Eibentálu o kostře z velkého hada).
6. Pověst o pokladu strážném hadem (ukázka č. 9).

Eibentál. Vypravěč F. Karnoš. Foto: J. Jech.

³⁵ Máchal 106—107.

³⁶ Máchal 174.

³⁷ Josef Kubín, *Lidové povídky z českého Podkrkonoší — Podhoří západní*; Praha 1922, 459, č. 266. K širšímu srovnání komentář Jiřího Polívky, tamtéž (Praha 1923) 772. V Kubínově záznamu stejně jako v mém zápise, pořízeném téměř o padesát let později u vypravěčova syna (uveřejněn v chystané reedici Kubínovy sbírky), je motiv bití do pytle, čímž čarodějnice trpí; v přednesu Vencla Fickla, brzdaře na důlní železnici [nar. 1879 v Eibentálu], dává jedna žena tuto radu: „... najdi si tři dvojnáčky roční špíkové a udoj trošku mlíka a dej ho do dřevěný nádoby, do korejtky, a to mlíko šlehej a fikej přitom: „Nebiju muj užitek, ale biju toho, co mně muj užitek bere.“ K motivu bití nadojeného mléka (nadojené krve) srovn. totéž dílo vyd. 2, 1964, můj dodatek v komentáři před č. 236.

³⁸ Srovn. Dagmar Klímová, *Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Horňácku*; Český lid 50 — 1963, 224, typ [4016*] L—a Bílá žena straší.

³⁹ Máchal 158n. — O Eteļce Doskočilové viz níže, o Silvestru Doskočilovi v pasportizačních údajích k ukázce č. 9.

⁴⁰ Máchal 153.

⁴¹ Viz pozn. 34.

⁴² Slyšel jsem během jízdy z Oršavy do Eibentálu od asi 30leté ženy řidiče autobusu Anny Cislerové, nar. v Eibentálu; nemohl jsem si poznamenat doslovné znění, ani všechny potřebné údaje, a proto tuto rekonstrukci neřadím do celkového počtu zápisů.

⁴³ Viz pozn. 34.

⁴⁴ Alexander Tietz, *Sagen und Märchen aus den Banater Bergen*; Bukarest 1956, 59—60.

⁴⁵ Tamtéž 66—67.

⁴⁶ Český lid 49 — 1962, 165.

UKÁZKY

Texty publikuji podle týchž zásad jako v předchozím článku o lidových povídkách rumunských Čechů. Zhruba stejně postupují i u pasportizačních údajů, kde však na-

víc připojuji odkaz na poznámku pod čarou hledící k příslušné ukázce. Zaměstnání uvádím jenom v případě, že je vypravěč něčím jiným než horníkem (ženou horníka).

1. Vo vlkovi!

Tak byl ve vesnici jeden šafař. A chtěl dělat veselku. A chodila mu liška na slepice a von si na ni políčil. Vona šla do sklepa, vlezla tam, tam uvidí maso na veselku, smetanu, máslo, vejce, a lištička dycky skrz vokynko hups dólú. A tam mu to smísávala.

Jednou šla a potkala vlka. Povídá vlkovi:

„Pryj, vlku, pod pryj se mnou, já pryj chodím šafařovi na smetanu.“

A von povídá:

„Já pryj se bujím, já pryj mám strach. Von pryj tam má políčený železa.“

Tak šli, lištička ho tam vedla a povídala:

„Voptáme se, jestli pryj nás tam pustí. Tady pryj je pan představený.“ A to byly ty železa, vite.

Tak šla, na ty železa a zaklepala takle:

„Pa — ne před — sta — ve — ny!“ A pomálu. Zas:

„Pa — ne před — sta — ve — ny!“ Jestli je pustí na tu svarbu tam. Vite, aby mohl do toho sklepa.

A von povídá, ten vlk:

„Áte počkejte, kmotříčko, já tam udeřím dlábou.“

Tak tam udeřil do toho, a jak tam hodil, tak železa to skláplo, von se chytil za nohu. Přišel potom hospodář a ták ho zmlátil a lištička, dyž se von chytil do želez, tak vona šla a sebrala si slepice a co chtěla kolik chtěla, to nabrala a zas utekla. Tutoho potom šafař zmlátil a zatáh ho do šance a myslel si, že je chcíplyj. A von nebyl chcíplyj. Večir de lištička zas. Povídá:

„Pryj, kmotříčku, kampa pryj vy dete?“

A von dyž bylo tma, tak von stal a šel si někam do lesa zatáhnout, že chcípne. A vona povídá:

„Áte, kmotříčku, nechojte. Pojte, co, pryj bude svarba, pudete se mnou na svarbu.“

A von povídá:

„Halejte, jakyj sem zřískanyj, sem celý krvavý.“

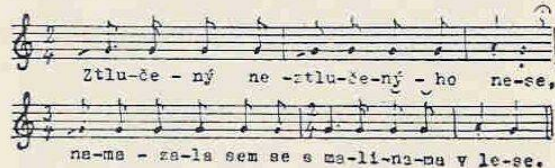
Tak vona šla a natrhala si maliny a taky si holt namazala tu její kušničku a povídala:

„Halejte, já pryj sem taky krvavá celá. A vemte, vemte pryj mě na záda.“

A von povídá:

„Dyt pryj já sotva du!“

Ale lištička chytrá hups mu na záda! A zptvá:

A von povídá:

„Copa to říkáte, kmotříčko?“ Von vod toho blitího byl celý hluchý. „Copa to říkáte, kmotříčko?“

„Já nic, j nic, jenom mě neste.“

„Tak mlej vlk ji nes, až tám k tomu šafařovi, kde zas ešť v tom sklepu bylo teda připravený na tu veselku, na tu svarbu. Tak lištička skočila dólú a do toho vokynka, tám začala mlsat a vlk za ni hups dólú. Ale lištička byla chytrá. Vedla ho túdle, to pryj je škoda, aby vlk chleptal smetanu. Dám mu slepici, to je taky škoda. Ale byl tám jeden velikej škopek ze syrovátku, jak dělat tvaroh, tak mu poudala:

„Můžeš chleptat tady tu syrovátku a na dně pryj budeš mít i něco hustějšího. Tám bude i tvaroh.“

Tak vlk chleptal, chleptal a lištička mlsá smetanu, máslo, a dyž se nachleptala, všude se naštrala, tak vlk chleptal tu syrovátku, až mu zašem tekla. Tak vona popadla kus slámy a udělala mu víšek a strčila mu do zadnice víšek a:

„Ičko, hajda pryj, pudeme.“

Tak vona vyskočila skrz vokynko, jó ale vlk skočil do vokynka, spad zpátky. Zas skočil do vokynka, zas spad zpátky. Tak tam vostal do rána. Ráno šafař vdeřve sklep a najde tam zas toho vlka s tou uraženou nohou. Tak vzal hál, ale už ho zabíl dočista a vytáhl ho. A lištička skapala. Jo ale zas ho zatáh jenom do šance a vlk potřebuje ránu, aby dostal do hlavy. A von mu jich jenom tak nahybal.

Tak ičko druhéj den je ta svarba. Tak ta lištička zas přide a zas s tym jistým vlkem, zas tam přidou na svarbu a lištička tam mlsá, leze zpod stolem, všelijaký koláčky, kousky masa dostala a vlk byl venku. Vona poala:

„Pojte, kmotříčku!“

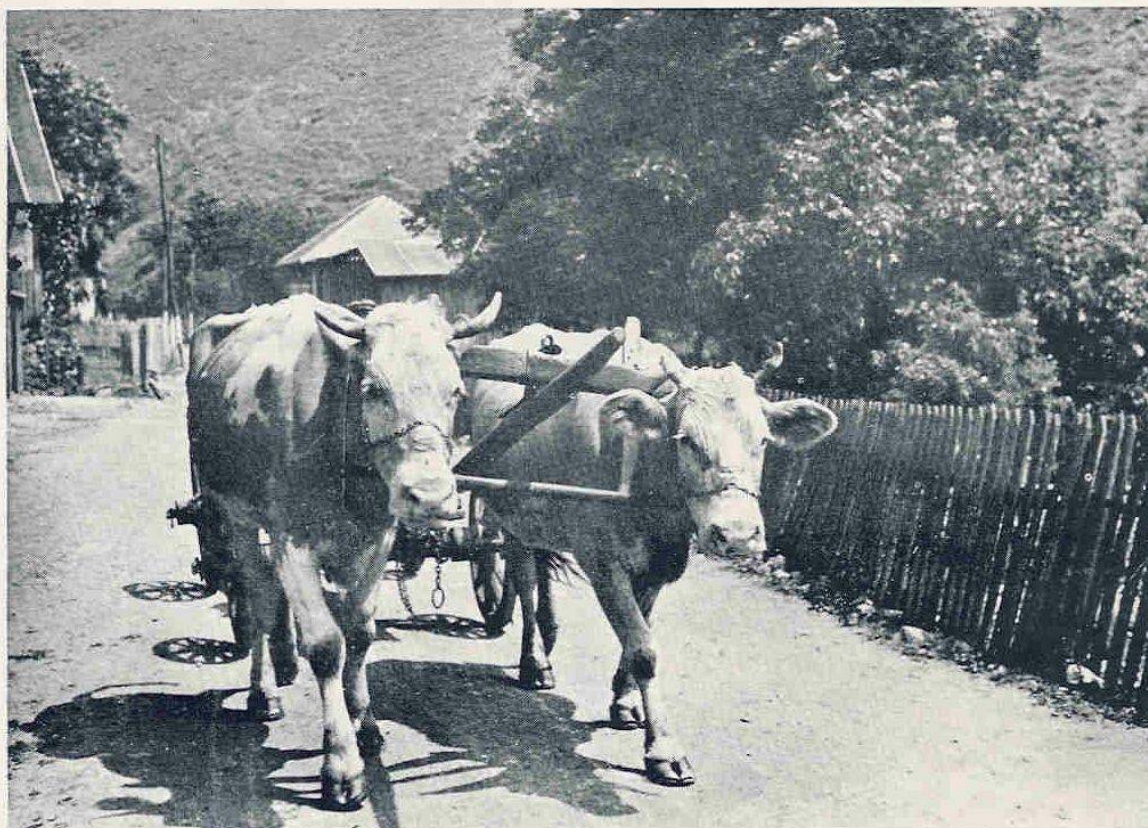
Zavedla ho tam a posadila ho na kamna. A vlk tám seděl. A vona všude tak vometala. Jo ale na tý svarbě, ičko každej mušel povídat řádkou pohádku. A lištička povídala:

„Já pryj bych vám taky povídala, já bych vám zptvala.“

„No tak, lištičko, zpívej!“

Tak lištička zpívala:

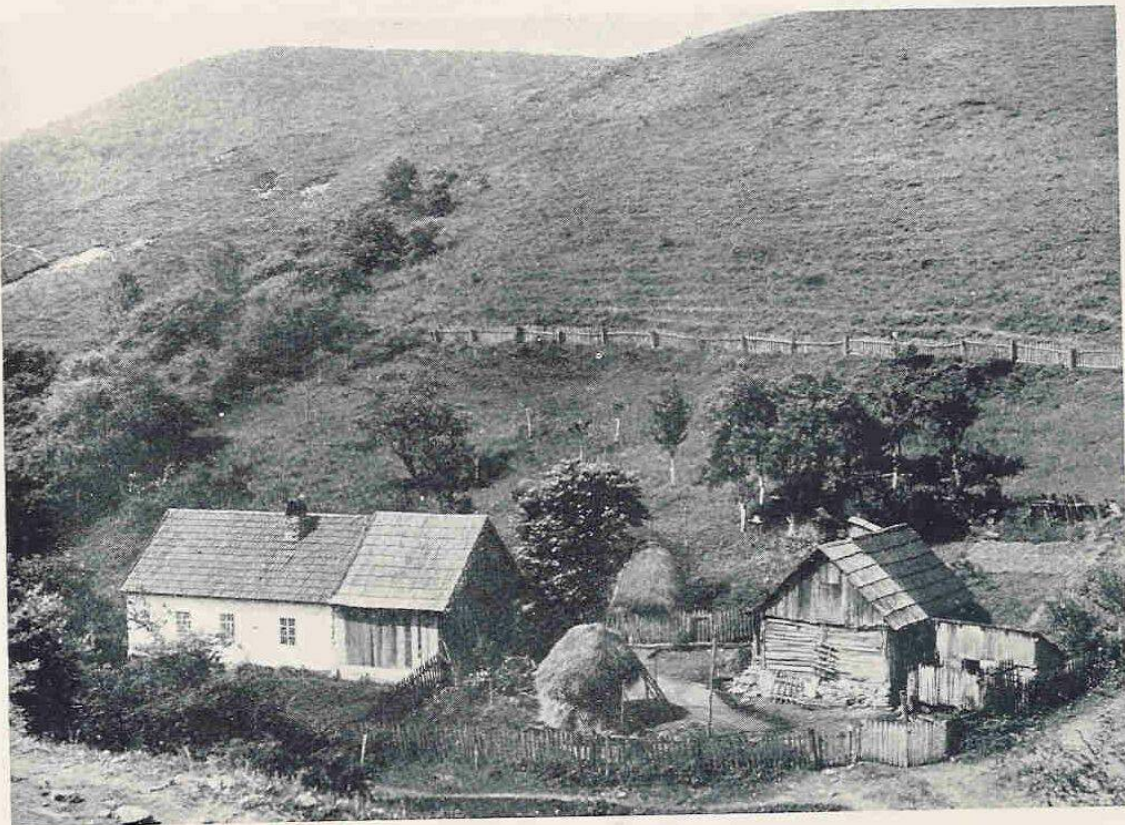

Eibentál. Forma záprahu hovězího dobytka do jha. Foto: V. Karbusický.

Eibentál. Vypázení hnoje na vysoko položená pole na kárkách. Foto: V. Karbusický.

Eibentál. Ryze zemědělská usedlost. Foto: V. Scheufler.

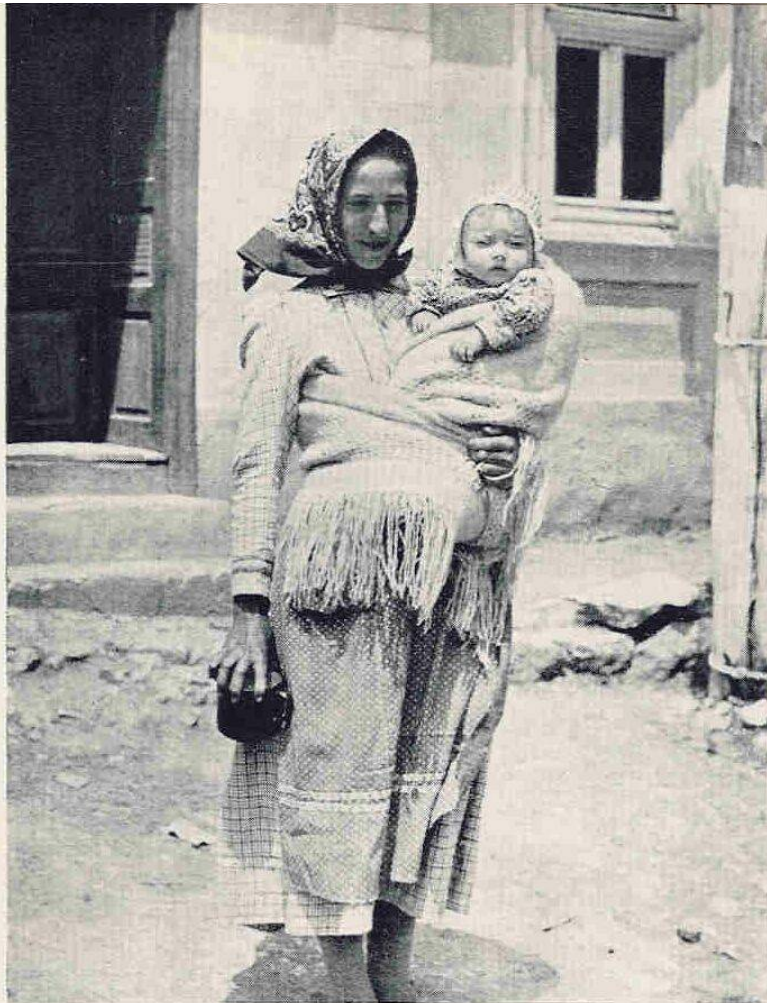
Dolní část Eibentálu s pohledem na místa, kde stála původní osada (plevo vzadu). Foto: V. Scheufler.

Pohled na střední část Eibenálu se spleti příležitostných i stálých komunikací. Foto: V. Scheufler.

Eibenál. Běžné typy kovozemědělských usedlostí, bočně orientovaných. Foto: V. Scheufler.

Svatá Helena. Všední oblečení žen a způsoby nošení dětí.
Foto: O. Skalníková.

Eibentál. Všední oblečení žen a způsob nošení dětí ve vlhácích.
Foto: O. Skalníková.

*Gerník. Sváteční oblečení žen.
Foto: O. Skalníková.*

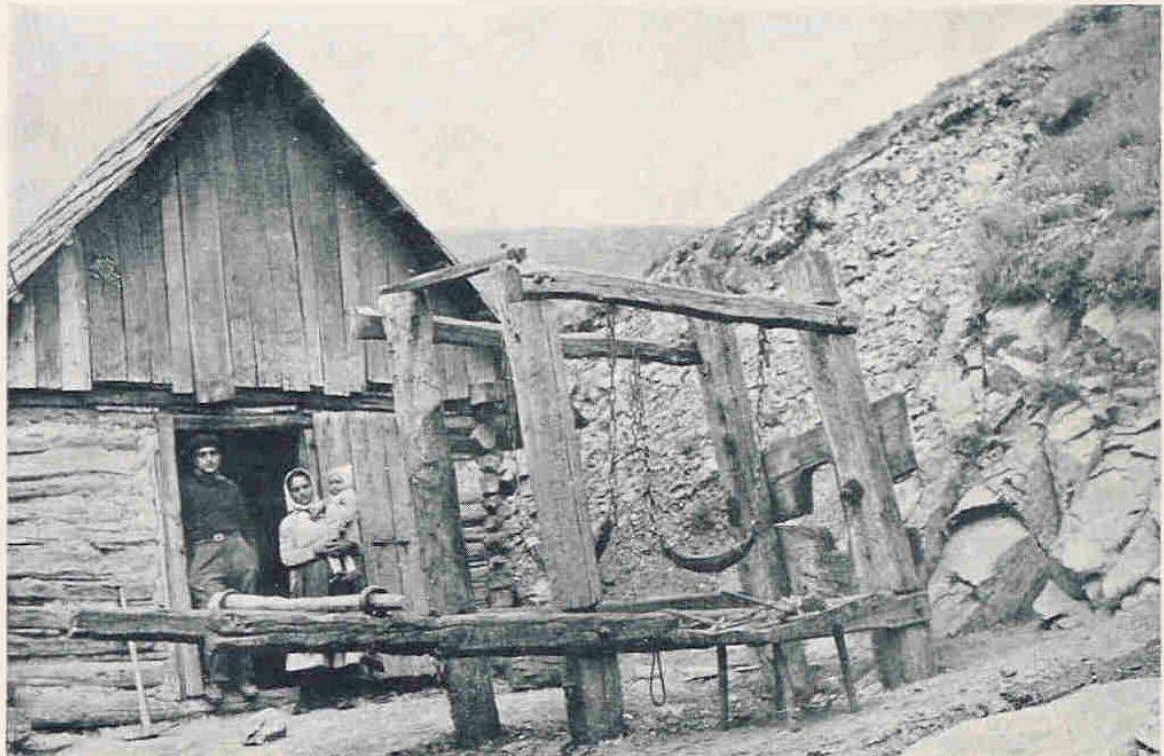
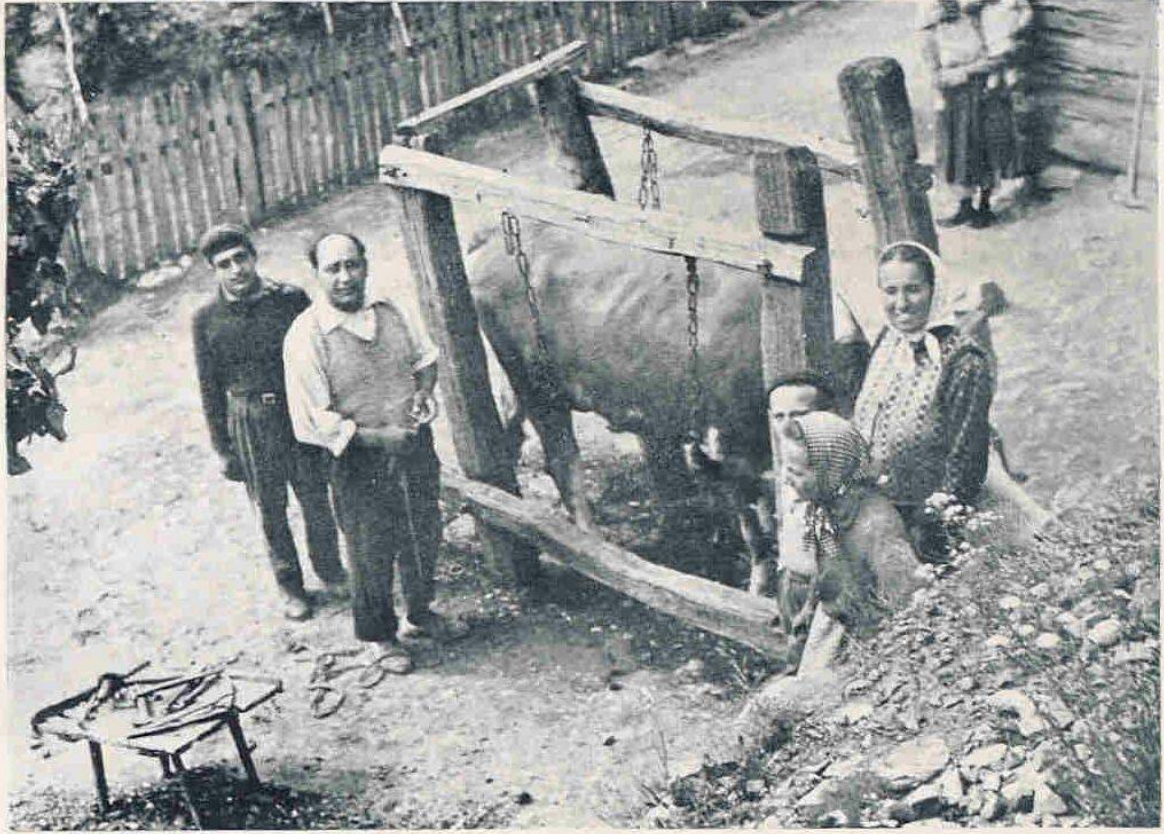
*Eibenthal. Uložení malých dětí
při polních pracích.
Foto: O. Skalníková.*

Bižer. Prání prádla. Foto: O. Skalníková.

Eibentál. Okopávání kukuřice. Foto: O. Skalníková.

Elbentál. Kovář Jovan Šain se svými pomocníky při práci. Foto: V. Scheufler.

Elbentál, dolní kovářna. Zařízení ke kování horežského dobytka. Foto: V. Scheufler.

Bizer. Typ usedlosti staršího typu (vpravo) a novějšího typu (vlevo) z pálených cihel a kamene, krytých šindelem. Foto: O. Skalníková.

Bizer. Různé typy obytných stavení se zděným komínem a dřevěnými dymníky. Foto: O. Skalníková.